

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

СЕНЕМ ЮСЕИНОВА КОНЕДАРЕВА

**ЕВИДЕНЦИАЛНОСТТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК –
ТИПОЛОГИЧЕН АСПЕКТ**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане на научната и образователна степен
„доктор“ по научна специалност 05.04.17. „Български език“,
професионално направление 2.1. (Филология)**

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
проф. д-р Лилия Илиева**

**РЕЦЕНЗЕНТИ:
чл.-кор. проф. д.ф.н. Иван Добрев
проф. д-р Иван Кочев**

**БЛАГОЕВГРАД
2015**

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедрата по български език при Филологическия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 02.06.2015 г. от 10:00 ч. в зала № 412, УК № 1, ЮЗУ „Неофит Рилски“. Материалите по защитата са предоставени на разположение в к-т № 565, УК № 1, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Характеристика на дисертационния труд	4
1. Актуалност на изследваната проблематика	4
2. Цели, задачи и обект на изследването	4
3. Теоретична основа на изследваната проблематика	5
4. Методи на изследването	5
5. Теоретична значимост на изследването	6
6. Практическа значимост	6
II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд	7
ВЪВЕДЕНИЕ	7
ГЛАВА I. ХАРАКТЕРИСТИКА И ОБЩА ТИПОЛОГИЯ НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТТА	7
1. Характеристика и дефиниция на евиденциалността	7
1.1. Терминологични паралели при назоваването на категорията	8
1.2. Типове източници на информация, изразявани от категорията евиденциалност	9
2. Семантична характеристика на категорията евиденциалност	10
2.1. Семантична характеристика на типовете източници на информация	11
2.1.1. Семантична характеристика на евиденциала „пряка информация“	11
2.1.2. Семантична характеристика на евиденциала „непряка информация“	12
3. Средства за изразяване на евиденциалност в езиковите структури	14
3.1. Изразяване на евиденциалност с граматични средства	14
3.2. Изразяване на евиденциалност с лексикални средства	16
ГЛАВА II. ЕВИДЕНЦИАЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК - СПЕЦИФИКИ И СТРУКТУРА	
1. Специфики на евиденциалната система в българския език	16
1.1. Типове информация, изразявани от категорията евиденциалност в българския език	16
1.2. Евиденциалността и епистемичната модалност и тяхното взаимодействие в евиденциалната система на българския език	17
2. Външни и вътрешни диференциални признаци на евиденциалната система	18
2.1. Външен диференциален признак	18
2.1. Вътрешен диференциален признак	19
3. Структура на евиденциалната система на българския език	21
4. Семантична характеристика на членовете на евиденциалната система	
4.1. Семантика на евиденциала <i>пряка информация</i> (индикатив)	23
4.2. Семантика на евиденциала <i>опосредствана информация</i>	24
4.2.1. Семантика на евиденциала <i>конклузив</i>	25
4.2.2. Семантика на евиденциала <i>ренаратив</i>	26
4.3. Семантика на конструкциите, изразяващи несъщинска евиденциалност	27
4.3.1. Така нареченият <i>дубитатив</i>	27
4.3.2. Така нареченият <i>адмиратив</i>	28
4.3.3. Така нареченият <i>конюнктив</i>	28
4.3.4. Така нареченият <i>презумптив</i>	29

ГЛАВА III. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1. Изразяване на евиденциалност чрез граматични маркери	30
1.1. Аористното причастие като способ за изразяване на евиденциалност	31
1.2. Имперфектното причастие – уникален способ за изразяване на евиденциалност. Структурно-морфологична характеристика	31
1.3. Изпадане на спомагателния глагол <i>съм</i> в 3 л. ед. и мн. ч. в ренаративната конструкция като специфика на българската евиденциална система	33
1.3.1. Диахрония на перфекта и неговите семантични и формални преобразувания в славянските езици	33
2. Изразяване на евиденциалност чрез комбинирани средства – лексикално-синтактични и морфологични	34
3. Изразяване на евиденциалност с помощта на лексикални средства	35

ГЛАВА IV. БЪЛГАРСКАТА ЕВИДЕНЦИАЛНА СИСТЕМА В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

1. Българската евиденциална система и начините за изразяване на евиденциалност в славянската езикова група	36
2. Евиденциалността в балканския езиков ареал	36
2.1. Гръцки език и граматичната категория евиденциалност	37
2.2. За т.нар. презумптив в румънски език	37
2.3. Адмиративът в албански език	38
2.4. Евиденциалността в турския език	38
2.4.1. Формална характеристика на евиденциалността в турски език	39
2.4.2. Семантична характеристика на евиденциалността в турския език	40
3. Евиденциалността в балтийските езици: литовски и латвийски	42
3.1. Особенности на евиденциалността в литовски език	42
3.2. Латвийски език и начините за изразяване на евиденциалност	44
4. Евиденциалността в кавказкия ареал	45
4.1. Изразяване на евиденциалност в грузински	45
5. Големият евиденциален пояс и мястото на българския език в него	46
6. Типологическа принадлежност на българския език според типологията на А. Айхенвалд	46
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	48

БИБЛИОГРАФИЯ НА ЦИТИРАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА

ЛИТЕРАТУРА	50
Справка за приносните моменти в дисертационния труд	53
Апробация на основните положения в дисертационния труд и публикации по темата	54

I. Характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност на изследваната проблематика

Въпреки наличието на внушителен брой изследвания върху евиденциалността в съвременната лингвистика, по отношение на българския език съществуват много проблематични въпроси, които са все още недостатъчно проучени и изяснени. Разбира се, тук не изключвам и огромния обем от изследвания на българските лингвисти върху проблема за преизказността и преизказните форми, чиято история на изследвания датира още от началото на миналия век. Актуалността на темата в настоящия момент и липсата на единно мнение все още по много от теоретичните постановки, предложени до този момент в научната парадигма върху евиденциалността, определят необходимостта от по-нататъшни уточнения на типологичните характеристики и функционално-семантичните особености на категорията евиденциалност и в българския език. Необходимостта от посочването и на конкретните специфики и уникални черти на българската евиденциална система е също актуална, тъй като използваните изследвания в световната лингвистична наука по отношение на съвременния българския език представят доста спорни данни.

2. Цели, задачи и обект на изследването

Целта е да се опишат, проучат и определят типологическите характеристики на категорията евиденциалност в съвременния български език и нейната типологическа принадлежност според предложените типологични модели в съвременната лингвистична наука. Във връзка с тази цел е направено и систематизирано функционално-семантично описание на българската евиденциалната система и са посочени езиковите средства за изразяване на евиденциалност на различни езикови равнища.

Задачата да се анализират езиковите явления, за да се определи мястото на българската евиденциална система в типологическата класификация на езиците според класификацията на Александра Айхенвалд, е основната в настоящата работа. За да се постигне пълна яснота върху така поставения проблем, трябва да се отбележи, че в процес на работа са решени и следните **конкретни задачи**:

1. Да се установи семантиката на езиковата категория евиденциалност;
2. Да се посочи отношението между евиденциалността и модалността, което е особено важно при описанието и избора на типологическа принадлежност на българския език;
3. Дефиниране на явлението и посочване на семантичните специфики на категорията в българския език;
4. Да се посочат критериите за структурна организация на българската евиденциална система
5. Да се установи структурната организация на евиденциалната система и нейните специфики;
6. Да се посочат езиковите средства за изразяване на евиденциални значения на различни езикови равнища;
7. Типологизация на категорията и установяване мястото на българския език сред останалите езици, притежаващи типологично сходни системи.

Основният **обект** на изследване в настоящата работа се описва с широкоизползвания в съвременната лингвистика термин – евиденциалност и специалните граматически средства в българския език, чрез които се изразяват значенията от семантичното поле на категорията.

3. Теоретична основа на изследваната проблематика

За теоретична основа са използвани изследванията и концепциите на изследователите българисти – Л. Андрейчин, Е. Дьомина, Г. Герджиков, Ив. Куцаров и Р. Ницолова. От англоезичната лингвистика основа на настоящата работа е типологията и класификацията на Александра Айхенвалд и нейната концепция за мястото на българския език в типологичната класификация на езиците, притежаващи явлението евиденциалност. Приложен е моделът за структурна организация на Т. Уилет спрямо организацията на структурата на евиденциалната система на българския език и теоретичните постановки на В. А. Плунгян по отношение на описанието на семантичните характеристики на евиденциалните конструкции в българския език и различните им функции. Евиденциалността е обширна езикова категория, която може да се разглежда на различни езикови равнища – граматично, лексикално, прагматично, дискурсивно. Този факт позволи в дисертацията да бъде приложена и теорията за функционалната граматика на А. В. Бондарко при характеризирането на категорията, на функционално-семантичното ѝ поле, нейните ядрени и периферийни компоненти и техните специфични функции и семантика. Структурата на функционално-семантичната категория в този случай се обединява от общата функция – изразяване на евиденциални значения, и семантичния признак – маркиране на източника на информацията в изказванията от говорещия, формално изразени чрез морфологични, морфосинтактични, лексикални и интонационни средства.

4. Методи на изследването

Изследователската задача в настоящата работата е с твърде сложна структура, тя включва въпроси на научната парадигма (ориентация към нови научни теории), които не са популярни у нас. Водещ за целите на настоящата дисертация е типологичният метод, който изисква българската евиденциална система да се характеризира и класифицира според мястото ѝ сред езиците, притежаващи тази категория според новите класификации за типологизация на граматичната категория, предложени от Томас Уилет и Александра Айхенвалд.

Допълнителни методи, приложени за постигането на конкретните задачи, поставени в дисертационния труд, са следните изследователски и анализаторски методи: синхронен, структурно-описателен, диахронен, съпоставителен, приложен върху евиденциалните системи на изследваните езици от Големия евиденциален пояс в Глава IV от дисертацията.

За целите на изследването са приложени функционално-семантичният подход, който предлага установяване на семантичните признаци, според които се установява структурната и парадигматична организация на системата. След това се прилага ономасиологичният подход за характеризиране на семантиката на конструкциите, изразяващи значения от полето на категорията. След установяване на семантичните характеристики и средствата за изразяване на конкретните значения, когато се установят тези значения, ономасиологичният

подход се сменя със семасиологичен подход, с помощта на който се продължава с описанието и класифицирането на тези значения на основата на техните семантични и структурни особености – морфологична форма, лексикални елементи, ареално разпространение и пр. От приложените методи и подходи се установява структурата на евиденциалната система на българския език, характеризират се нейните специфики и уникални черти, което е основата за типологизацията на системата и установяване на мястото ѝ сред останалите езици.

Методологическата основа на настоящата работа е концепцията за езика като формална система от единици, организирани в йерархични нива, които влизат в парадигматични и синтагматични отношения помежду си.

Основният езиков материал, използван в работата, е ексцерпиран от българската художествена литература, материали от периодичния печат, фолклорни текстове, интернет източници – онлайн медийни издания, форуми и езикови корпуси за отделните езици, посочени в библиографската справка, както и собствена езикова компетенция като естествен носител на езика.

5. Теоретична значимост на изследването

Теоретичната значимост на изследването се определя от актуалността на разработваната проблематика и предложеното системно описание на структурата и семантиката на категорията евиденциалност в българския език; установяване и посочване на спецификите на системата; определяне на типологическата принадлежност в съпоставка с характеристиките и ареалното разпространение на явлението в езиците от славянската езикова група, т.нар. Балкански езиков съюз и т.нар. Голям евиденциален пояс.

В предложения дисертационен труд са използвани за първи път в българската наука данните от Световния атлас на езиковите структури в частта му, разглеждаща явлението евиденциалност, и се определя мястото на българския език сред останалите езикови структури. За първи път се прилага моделът за структурна организация и класификация на Т. Уилет, както се установява и принадлежността на българската евиденциална система според типологията на А. Айхенвалд. Получените научни резултати и теоретични положения могат да се използват при по-нататъшни изследвания върху типологията на категорията в българския език и при актуализиране на данните в Световния атлас.

6. Практическа значимост

1. Дисертационният труд може да се използва за попълване на данните за явлението *евиденциалност* в Световния атлас на езиковите структури (WALS <http://wals.info>) по отношение на българския език, тъй като липсва яснота за характеристиките на категорията, както и не са отбелязани спецификите на категорията;

2. Резултатите от дисертационния труд могат да се приложат в съответните части на практическата и теоретичната граматика на съвременния български език при обучението на студенти филолози, педагози и специалисти по български език, както и при обучението на чужденци, изучаващи български език;

3. Получените резултати и интерпретацията на новите теоретични постановки могат да бъдат използвани в бъдещи изследвания върху явлениято *евиденциалност*.

II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд със заглавие „Евиденциалността в българския език – типологичен аспект“ се състои от: Въведение, Глава I. Характеристика и обща типология на евиденциалността, Глава II. Евиденциалната система на българския език – специфики и структура, Глава III. Изразяване на евиденциалност в българския език, Глава IV. Българската евиденциална система в съпоставителен план, Заключение и Библиография. Освен тях са включени и приложения: Приложение 1. Таблица на темпоралната парадигма на евиденциалните форми на българския език (в деятелен залог), Приложение 2, съдържащо 4 карти, които отразяват ареалното разпространение на явлениято в различни географски области от Европа и Азия, обект на съпоставителен анализ. Дисертационният труд съдържа и списък с използвани символи и съкращения, списък на таблици и списък на фигури. Обемът на дисертационния труд е 288 страници, 267 от които страници са основен научен текст. Списъкът с използвана литература обхваща 146 заглавия.

ВЪВЕДЕНИЕ

В тази част от дисертацията се въвеждат проблемите, свързани с евиденциалността като езиково явление и глаголна категория. Очертават се основните направления, по които ще се осъществява изследването на проблема в българския език. В тази част е направен и подробен преглед на научните становища, постижения и колебания в световната лингвистична научна парадигма. Посочени са някои от най-важните публикации по темата, които имат отношение към поставените цели, задачи и служат за теоретични основи на изследването. Това определя и актуалността на темата и чертае изследователския контекст на дисертационния труд.

ГЛАВА I. ХАРАКТЕРИСТИКА И ОБЩА ТИПОЛОГИЯ НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТТА

1. Характеристика и специфика на евиденциалността

Основната характеристика на езиковото изразяване на евиденциалността **е маркиране на източника на информация от говорещия, на основата на който той гради изказванията си.** Способите за получаване на информацията, която се маркира в изказванията, могат да бъдат различни – както прецептивни, така и когнитивни, т.е. евиденциалността е езиковата категория, която посочва източника на информация, получена чрез прецептивни и когнитивни способности от говорещия (Айхенвалд 2006: 320).

Евиденциалността е широкообхватна и многоаспектна категория, която може да се разглежда на различни езикови равнища – морфологично, синтактично, лексикално. В езиците по света, евиденциалност (евиденциално значение) може да се изразява по много начини. Въпреки огромния брой изследвания върху евиденциалността и актуалността на разглежданата проблематика към настоящия момент, в световната лингвистична теория все още липсва единомислие за параметрите на категорията, нейните граници и семантичен обхват.

Способност да указват източника на информация притежават всички езици – германските и романските, например, често посочват доказателствения тип информация чрез модални глаголи, други лексикални единици (наречия, напр. английски *reportedly* ‘както се говори’, *obviously* ‘явно’, *presumably* ‘вероятно’) или фрази. Подобно е положението и в много други езици.

При трети, глаголната категория, указваща източника на информация, е така добре развита, че към всеки глагол се добавя морфема, която означава вида източник и езикът разполага с богат набор от евиденциални форми, употребявани в актуалната реч. Има и случаи, когато точно определеният маркер изразява само едно значение, свързано с евиденциалността или с един и същи маркер се изразяват няколко значения от различни морфологични категории.

Изказването се синтезира в позицията на говорещия индивид и се съотнася и с други изказвания. Говорещото лице избира как да маркира получената информация в изказването си – дали фактите, които съобщава са наблюдавани лично от него чрез визуална перцепция, дали съобщаваното е плод на неговите сънища, дали е информация, получена чрез умозаключение от явни доказателства, говорещото лице си служи с определения тип евиденциална форма, за да изрази по-ясно целта на изказванията си. Освен това, за да бъде извършено определен вид изказване, говорещият трябва да има определена предварителна информация – пресупозиция, за да се построи изказването по определен начин и да се употребят съответните маркери относно фактите и действията, които говорещият предава. В тази връзка, езиковото явление евиденциалност се намира в тясно взаимоотношение и с прагматиката. От прагматична гледна точка с избора на евиденциален маркер при изказванията си, говорещият посочва своите намерения, цели и оценка към съдържанието на изказването, а също така се посочва и неговата темпорална и пространствена ориентация в комуникативния акт. В този смисъл евиденциалните маркери служат и за дейктични маркери:

– темпорален – посочващ, че говорещият описва събития и действия в конкретен темпорален план;

– пространствен – посочващ позицията на говорещия в пространството, определена от избора на евиденциален маркер при съобщаването на информацията.

1.1. Терминологични паралели при назоваването на категорията

Общоприетият термин, който се употребява в световното езикознание за назоваването на разглежданата категорията, е *евиденциалност*. След труда на Р. Якобсон „Shifters, verbal categories and the Russian verb”, терминът се употребява най-напред в американската лингвистика, където се утвърждава до към средата на 60-те години на XX в., а след 80-те и излизането на сборника под редакцията на Уолъс Чайф и Джоана Никълс, се възприема и от лингвистите, работещи в Европа и така става общоприет в световната лингвистична традиция.

В изследванията върху проблема, терминът *evidential* се употребява паралелно с *evidentiality* с идентичен смисъл. *Evidential* от английски буквално означава: 1) основан на доказателства; 2) доказателствен, убедителен; а *evidentiality* е съществителното, производно от *evidential*, което значи

доказателственост, убедителност. В съвременната лингвистична традиция терминът *евиденциалност* се отнася не само към функционално-семантичното поле на граматичната категория евиденциалност, притежавана от редица езици по света и изразена чрез морфо-синтактични маркери, но и за функционално-семантичния обхват на същите значения, изразявани чрез лексикални маркери – типологична характеристика на голям брой езикови структури.

Миративност е терминът използван от С. Деланси, но с една забележка, че този термин се отнася към системите само с два члена на категорията, където единият е маркираният член и изразява непряка информация със семантично разширение да посочва ново познание, изненадваща информация за извършило се събитие. Към тези системи С. Деланси причислява и евиденциалната система на българския език. Главното семантично значение на формите, кодиращи източника на информация според Деланси, е „неасимилираното познание“, към което, наред с останалите подкатегории на евиденциалната система, се причисляват и разглеждат формите за изразяване на изненада – (ад)миратив (вж. Деланси 1997, 2001).

Френският типолог и иранист Жилбер Лазар използва френския корелат на английския термин *евиденциалност* – *медиатив, медиативност*. Същият термин се употребява и от Златка Генчева-Декле по отношение на българската евиденциална система като система, маркираща непряката информация, или информацията, придобита от говорещия непряко (опосредствано), което според нея е основното разграничение в системата на българския език (вж. Генчева-Декле 1996).

В руската лингвистична традиция се среща терминът *засвидетелствованности*, употребяван от Н. Козинцева в нейната типологична характеристика на явлението (Козинцева 2007: 13–46), както и описателният термин *косвенная засвидетелствованност*, употребяван и от Козинцева (вж. Козинцева 1994, 2007), и от Храковски (вж. Храковски, 2007). За работите, разглеждащи явлението в кавказките езици, се налага и терминът – *заглазност*. В. А. Плунгян използва съвременния термин *евиденциалност* в работите си, където евиденциалността е значението, което говорещото лице изразява чрез експлицитно указване на източника на информация в съобщавания факт (Плунгян 2000: 321, 2001: 353, 2010: 17).

1.2. Типове източници на информация, изразявани от категорията евиденциалност

В съвременната лингвистична литература теоретичната основа, която характеризира евиденциалността, като категория, и типовете източници на информация, кодирани от елементите, изразяващи евиденциални значения, се поставя от Томас Уилет и неговата типологична класификация. Представената характеристика е разработена и адаптирана по-късно и от А. Айхенвалд при типологизиране на евиденциалните системи на езиците по света, но с по-разширена интерпретация.

Според класификацията на Т. Уилет основните параметри на евиденциалността са граматикализацията, маркирането и предаването на информацията в изказванията, и отношението на говорещия към достоверността на фактите, инкорпорирано в начините на изразяване на евиденциалност. Основното разграничение, което се открива във всички езици,

е между пряко получената информация (получена по пряк път (неопосредствано) и непряко (опосредствано) получената информация (Уилет 1988: 57):

– Пряката информация е означена като свидетелственост, т.е. говорещият изказва събития и факти от позицията на свидетел, които са достигнали до знанието му чрез визуална перцепция, чрез слухова перцепция, или чрез друго сензорно възприятие, и на база различни способности за маркиране на получената информация се предава от говорещия. На основата на различните маркери за кодиране и предаване на информацията в изказванията, тя е разделена и на подтипове – визуална, слухова и друга сензорна;

– Непряката информация е подразделена на два подтипа: препредаване на чужда информация, която може да бъде втора ръка, трета ръка, като в този подтип са поставени и фолклорни разкази, митове и легенди; информация, основана на базата на умозаключение по явни резултати и доказателства за извършеното действие, или дадени факти, както и умозаключение на основата на логически доводи, предишен опит на говорещия, а дори в някои езици като логическо умозаключение следствие на сънищата на говорещия;

Терминът *evidential* (евиденциал) се употребява за наименование на маркера на евиденциалността, който е основният граматически елемент, указващ типа информация. Той може да бъде афикс, клитика, частица или специална глаголна форма (Айхенвалд 2004: 67). Стойността на евиденциала е кодиращият тип информация, т.е. информацията, придобита чрез визуална перцепция, се изразява от т.нар. визуален евиденциал в някои езици със системи с по-голяма конкретизация. В други системи тази информация може да се изрази и чрез евиденциала за пряка информация, когато системата е по-обобщена и изградена от по-малко членове, изразяващи повече от едно евиденциално значение.

Евиденциали са наречени и членовете, от които са изградени системите, например: една система може да бъде изградена от три евиденциала: евиденциал за кодиране на информация, получена чрез визуална перцепция (визуален евиденциал); ренаративен евиденциал – формата за посочване на чужда информация; конклузивен евиденциал – формата за посочване на информацията, получена чрез умозаключение или предположение на база явни и видими доказателства за извършено действие.

2. Семантична характеристика на категорията евиденциалност

Маркерите на евиденциалността изразяват типовете информация. В семантичното поле на категорията, основната семантична характеристика се носи от типовете източници, или начини на придобиване на информацията, които са граматикализирани и маркирани в изказванията на говорещия, и техните евиденциални значения. Източникът на информация е семантичното ядро на всеки евиденциал.

Тук е важно да се спомене също, че индивидуалните членове могат да съдържат в семантиката си и допълнителни значения като напр.: отношение към изказваната информация от страна на говорещия, нейната вероятност, увереността на говорещия в истинността на твърденията и неговата отговорност за предаваните факти. Дали евиденциалността ще има и други семантични оттенъци в семантичното си поле, зависи от типологията на езика,

от неговата организация и от езиковите средства за изразяване на категориалните значения.

Евиденциалното значение се изразява от маркерите на евиденциалността – били те граматични, или лексикални, посочващи определеното доказателство, което осигурява изказването на говорещия – дали доказателството е дошло чрез визуална перцепция, дали е следствие на невизуално сензорна перцепция, дали е възстановка на събития по косвени или видими последствия от извършеното събитие. Всяко едно от тези доказателства, маркирано чрез определения маркер, носи съответното евиденциално значение.

2.1. Семантична характеристика на типовете източници на информация

Типовете информация, представени в модела на Т. Уилет, са носители на основните семантични параметри при кодирането и изразяването на евиденциални значения. В този смисъл изразяването на евиденциалност се основава на разграничението на тип пряка и тип непряка информация. Във всички езици маркирането на информацията от говорещия се извършва на основата на тази дихотомия – пряка информация срещу непряка информация. На тази основа е направена и най-обширната класификация на световните езици.

2.1.1. Семантична характеристика на евиденциала „пряка информация“

Семантичният обхват на този евиденциал включва информацията, доказателствата за събитията и фактите в изказванията на говорещия, придобита чрез визуална перцепция, обикновено възприемана и като пряка свидетелственост. Според данните на Световния атлас на езиковите структури 71 езика притежават в системите си маркери, с които се посочва, че тези данни са пряко наблюдавани. Само в някои езици има специални маркери, посочващи, че говорещият изказва наблюдавани действия и факти, изразени чрез т.нар. визуален евиденциал:

тариана

- (1) Juse irida di-mani-ka
Хосе футбол 3Мн:МИН-играя-ВИЗ.ЕВД
„Хосе игра футбол (ние го видяхме)“

(Айхенвалд 2004: 2)

Морфемата **-ka** в езика тариана (Източен Помо от амазонските езици) е специален елемент, който означава визуална информация и близко минало, който се прибавя към глаголната форма, когато говорещият посочва, че изказва действия и факти, наблюдавани от него самия чрез визуална перцепция.

Други езици притежават маркер, служещ за изразяване на невизуална сензорна информация, придобита чрез слухово възприятие. Например морфемата **-ha** в езика коасати (мускогеански език, говорен в Северна Америка – Луизиана и Тексас) в следващия пример:

коасати

- (2) nípó-k aksóhka-ha
месо-СЪЩ прегаря-ГЛ:СЛ.ЕВД
„Месото прегаря (чувам го)“

(Де Хаан <http://wals.info/chapter/77>)

Трети езици използват морфема за посочване на невизуално сензорна информация, която разграничава информацията, придобита чрез визуална перцепция, от получената информация чрез друго невизуално-сензорно възприятие. А при четвърти, евиденциалът, означаващ горните значения, е един генерализиран, чийто семантичен обхват обединява изразяването на информацията, придобита чрез визуална перцепция, чрез слухово възприятие или чрез друго невизуално-сензорно възприятие. Това са езиците, притежаващи по-обобщени системи, като пример може да се посочи турският, където евиденциалът за изразяване на пряка информация е един, който същевременно изразява и минало време (аорист):

турски

(3) Ahmet gel-di.

Ахмет идва-АОР:ПР.ЕВД

„Ахмет дойде.“ (съобщава говорещият, видял Ахмет)

(Аксу-Коч, Слобин 1986: 159)

От посочените примери и от анализите в Световния атлас на езиковите структури, става ясно, че евиденциалът за изразяване на пряка информация – „пряка информация“ (засвидетелствана (Уилет 1988: 57); директна, първа ръка информация (Айхенвалд 2004:25); конфирматив (Фридман 2003: 204), обособява в семантичното си поле други подтипове евиденциали, означаващи категориални значения с по-конкретизирана семантика:

1) „визуален евиденциал“ – изразява информацията, придобита чрез зрително възприятие. В много езици този евиденциал маркира само информацията, придобита чрез зрителна перцепция (пряка свидетелственост) и това е характерно за системите, изградени от повече от два члена, както ще видим по-долу (за някои евиденциални системи Айхенвалд нарича този евиденциал „директен“ (*Direct*) (Айхенвалд 2004: 42). Важно е да се отбележи, че този евиденциал не обхваща маркирането на информацията от слухово възприятие.

2) „невизуално сензорен евиденциал“ (Sensory) – обхваща придобитата информацията чрез слухово възприятие. В някои езици с двучленна евиденциална система, семантичното поле на този евиденциал разширява параметъра си и изразява като невизуално сензорна и информацията, получена чрез вкусова, слухова, обонятелна и сензитивна перцепция. За тази цел се използва терминът „невизуално сензорен евиденциал“, а за конкретизация при назоваването на информацията, получена само чрез слухово възприятие изследователите употребяват термина „слухов евиденциал“ (Auditory) (Уилет 1988: 57; Айхенвалд 2004: 25).

2.1.2. Семантична характеристика на евиденциала „непряка информация“

Евиденциалът „непряка информация“ (непърва ръка информация (Айхенвалд 2004: 24), медиатив (Лазар 2001: 361), конфирматив (Фридман 2003: 204) има широк обхват от значения в семантичното си поле. Неговата употреба е в рамките на изразяване на ненаблюдавани действия от говорещия и за изразяване на събития, знанието за които е постигнато по опосредстван начин. Този евиденциал се разделя на два обширни подтипа, които конкретизират информацията според начина на получаването ѝ:

1) „умозаключителен евиденциал“ (Inferential) Де Хаан 2005:2; (Inferred) Айхенвалд 2004: 42; (Inferring) Уилет 1988:57) – евиденциалът, посочващ знанието за даденото събитие, или действие, което е придобито по пътя на умозаключение, предположение (обобщение) от явни доказателства за извършилото се действие, или основаващо се на доказателства, различни от видимите резултати. В семантиката на този маркер също се включват логически доводи, предположения или обществено познание за фактите (assumption). Неговата употреба е посочена в пример (4).

кианг (тибето-бирмански език)

- (4) rapə-le: ha-xə-k-ən
нещо-ОПР:КЛ   счупен-УМЗ.ЕВД:2Ед
„Ти си счупил нещото“

(Айхенвалд 2004: 45)

Морфемата **-k** в тибето-бирманския език *кианг* служи за изразяване на информация, придобита чрез умозаключение на базата на явни доказателства за извършено действие. В случая говорещият прави това изказване след като е видял парченцата от счупения предмет в ръцете на вършителя на действието.

2) „ренаративен евиденциал“ – евиденциалът, който посочва, че знанието за даденото събитие или действие е получено от говорещия като втора ръка информация според думите на някой друг. Този евиденциал може да бъде наречен още – препредадена информация (Reportative, Reported (Айхенвалд 2004: 46; Уилет 1988: 57); информация, основана на слухове (Hearsay).

Конкретен пример за изказване на опосредствана информация с ренаративен евиденциал, с който могат да се изразяват и допълнителните значения – констатация за извършени действия и факти и адмиративност, т.е. повече от едно евиденциално значение, са посочените примери по-долу от евиденциалната система на турския език:

турски

- (5) bakan   hasta-ymiş
министър   болен-е-РЕН.ЕВД
„Министърът бил болен,, (казаха ми)

- (6) iyi   çal-iyor-muş
добре   свиря-ИМПФ-АДМ.ЕВД
„Ти си свирел добре” (както установявам)

(Гюл 2009: 178)

Посочената дихотомия е в основата на типологизацията и класификацията на типовете евиденциални системи в езиците, притежаващи граматичната категория, направена от А. Айхенвалд в нейната монография „Евиденциалност”, 2004 г. Класификацията се основава на изследванията на евиденциалните системи на над 500 типологически различни езика. На основата на това изследователката прави първата структурна класификация на евиденциалността като граматична категория, характеризира типовете евиденциални системи в езиците по света и начините на кодиране и изразяване на различните видове информация в евиденциалните системи.

Семантичното съдържание на типовете граматикализирана информация, както и съдържанието на съответните термини, способите за маркирането на евиденциалността в изказванията от говорещия, бе изяснено по-горе. На основата на тези критерии, евиденциалните системи са типологизирани в следните типове:

1. Евиденциални системи, изградени от два члена (евиденциала) (А – с конкретните подтипове (А1), (А2), (А3), (А4), (А5);
2. Евиденциални системи, изградени от три евиденциала (В и подтипове (В1), (В2), (В3), (В4), (В5);
3. Евиденциални системи, изградени от четири евиденциала (С) и подсистеми (С1), (С2), (С3);
4. Евиденциални системи, изградени от пет, дори и повече евиденциала (D).

3. Средства за изразяване на евиденциалност в езиковите структури

Езиковите структури по света са изградили различни стратегии за изразяване на значенията на категорията. В Световния атлас и разгледаните езици – 237 от тях показват наличие на самостоятелна граматична категория евиденциалност, граматикализираща значения, изразявани с различни граматични средства. А в друга част от езиците, като английски, испански, гръцки, румънски, унгарски, евиденциалните значения се изразяват само чрез лексико-синтактични средства – глаголи или наречия и редица други стратегии, т.е. евиденциалността може да се изразява чрез различни езикови механизми и маркери на морфологично, лексикално и дискурсивно равнище.

3.1. Изразяване на евиденциалност с граматични средства

1. Употреба на глаголни афикси или клитики

Най-разпространеният начин за изразяване на евиденциалност е чрез глаголни суфикси или клитики. Например в лезгински език (нах-дагестански език) съществува специфична морфема за маркиране на информацията като чужда (т.е. посочва се, че в пропозицията се цитират думите на друго лице), която се прилепва към основния глагол в изреченската структура:

лезгински

(7) Qe sobranie že-da-**Ida**.

Днес събрание има-БЪД-РЕН.ЕВД

„Днес щяло да има събрание“ (каза някой)

(Де Хаан <http://wals.info/chapter/78>)

или суфикс който изразява, че говорещият е наблюдавал визуално, изказваните събития и факти, както е в езика чероки (ирокезки език):

чероки

(8) wesa u-tlis-**ʌʔi**

котка тя-бяга-ВИЗ.ЕВД:МИН.

„Котката избяга“ (току що я видях)

(Айхенвалд 2004: 26)

2. Изразяване на евиденциални значения като част от глаголната система

В една голяма група езици евиденциалността се изразява от форми на перфекта или от форми, свързани с перфекта (каквото е и случаят с българския език и езиците, принадлежащи към същата типологична група – албански,

турски, персийски, таджикски, кавказките езици и др.). Това са системи, изградени от два евиденциала, които се противопоставят по маркиране на информацията, получена чрез директна перцепция – визуална или друга сензорна, информация, основана на личен опит или на общото познание за събития и факти, и по маркиране на информацията, получена непряко (опосредствано). В. А. Плуноян нарича системите от този тип „бинарен тип евиденциални системи“, които се срещат главно в Големия евиденциален пояс и са сходни по отношение на структурата и функционално-семантичната характеристика на евиденциалните си системи (вж. Плуноян 2010). Опозицията е изградена от противопоставянето на два типа маркиране на информацията – пряка и опосредствана. Системите от този типологически ареал си съответстват и по морфологичните механизми за маркиране – маркираният член на евиденциалната система се изразява с форми на перфекта (или механизъм, свързан по произход с перфекта) с малки различия в различните езици, както и различия в семантичния обхват на маркираните значения. Пряката информация в пропозицията се маркира с друго минало време, най-често аорист, или остава немаркирана и се изразява с глаголни форми в индикатив с референтност към съответния темпорален план.

3. Употреба на отделни частици

Употребата на частици при изразяване на евиденциалност много строго корелира с означаването на типа информация, т.е. ако една система използва частица като маркер за маркиране на евиденциалност, то тя е частица, която означава само непряката евиденциалност и съответно означава подтиповете – ренаративна, умозаключителна или цитатна (Айхенвалд 2004: 69). Интересен пример за изразяване на опосредствана информация чрез частица е от баски език, където частицата **omen**, чиято синтактична позиция е пред основния глагол, служи за маркиране на ренаративност, пр. (9):

баски

- (9) Azken-eko aukera **omen** den
 Последен-ГЕН възможност РЕН.ЕВД съм-3Ед
 „Това била най-добрата възможност“

(Алказар 2010: 132)

4. Употреба на модални морфемии или глаголи

В много малка част от познатите и изследвани евиденциални системи се открояват случаи, при които изразяването на евиденциалността се извършва с помощта на модални морфемии. В значителна част от световните езици става въпрос за изразяване на евиденциалност с помощта на модални глаголи, като например в английски, немски и други езици, които ще бъдат представени в по-долната част. Пример за подобно изразяване е посочен от холандски език, където модалният глагол **moeten** ‘трябва’ се употребява и за означаване на непряка информация:

холандски

- (10) *Het moet een goede film zijn.*
 „Филмът бил добър“
 „Филмът трябва да е бил добър“

(Де Хаан <http://wals.info/chapter/78>)

3.2. Изразяване на евиденциалност с лексикални средства

В много езици изразяването на евиденциалните значения се осъществява на лексикално равнище с помощта на лексикални маркери, които изразяват сходни с граматичните маркери значения. Тук трябва да се спомене обаче, че интересът на учените към изследване на изразяването на евиденциалност на лексикално равнище е съвсем отскоро и изследванията в тази посока съвсем не са достигнали до нивото, до което се намират изследванията върху граматичната категория. Провокирани от лексикалните механизми на езиците да изразяват сходни с граматичните значения, в последните няколко години изследователите на явлениято излагат в изследванията си емпирични данни, защитаващи и доказващи идеята за многозначността и широкообхватността на явлениято евиденциалност. Изразява се схващане, различно от становището на А. Айхенвалд, че евиденциалността е категорията, която може да се изразява само граматически и е главно присъща на глаголната система на даден език. Разширява се семантичното съдържание на така посочения концепт, тъй като функционалното съдържание на понятието не се ограничава само до маркиране на източника на информация. Според В. А. Плунгян (вж. Плунгян 2001, 2010) и Б. Вимер (вж. Вимер 2007, 2010) – евиденциалността е понятието, чиито функции се опират и на когнитивните и комуникативни основи, на базата на които говорещият построява своите изказвания. Това показва, че с развитието на изследванията върху евиденциалността и появата на нови емпирични данни, се променят схващанията за семантичното съдържание и функционалното поле на категорията.

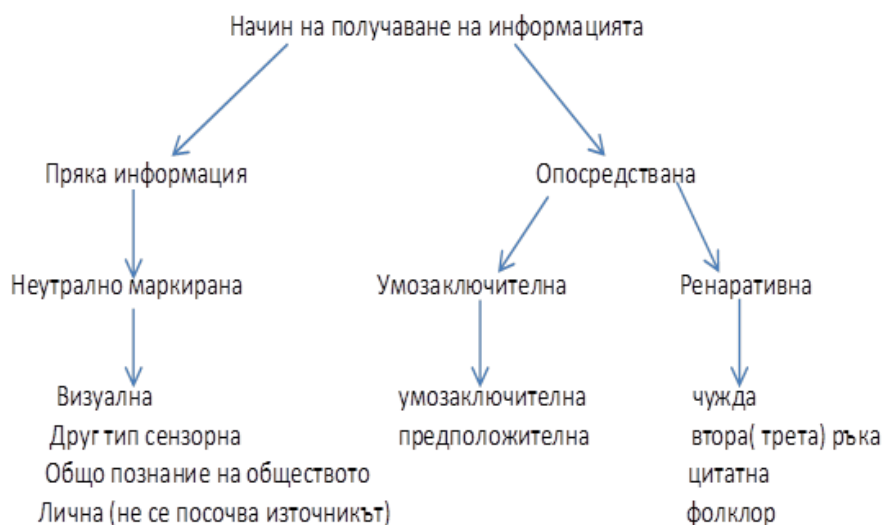
ГЛАВА II. ЕВИДЕНЦИАЛНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК - СПЕЦИФИКИ И СТРУКТУРА

1. Специфики на евиденциалната система на българския език

1.1. Типове информация, изразявани от категорията евиденциалност в българския език

По отношение на класификацията на кодираните и предавани типове информация в изказванията от говорещия, българската евиденциална система принадлежи към езиците, притежаващи граматична евиденциалност и граматикализира предаваната информация чрез основната дихотомия, определена от Т. Уилет. Тя се извършва по два начина: като пряка информация, придобита от говорещия чрез различни перцептивни и познавателни способности; като опосредствана информация, придобита от говорещия чрез недиректен достъп – по чужди думи, чрез умозаключение или предположение, основано на косвени или явни последствия и доказателства за извършилото се събитие. Тази класификация може да се предаде в съответствие със спецификите и особеностите на българския език чрез адаптиран модел на Т. Уилет (вж. Уилет 1988) по следния начин:

Фигура 1. Класификация на информацията според начина на получаването ѝ

Стойности на пряката информация са: информация, получена чрез визуална перцепция; чрез сензорни възприятия – слухово, обонятелно, сензитивно; общоизвестни факти, или общото познание на обществото; лична информация, за която говорещият не посочва конкретния източник.

Като опосредствана информация се маркира информацията, получена по думите на друго лице, втора или трета ръка информация, която също е чужда; предаване на слухове, фолклорни разкази, митология, в случаи, когато говорещият иска да наблегне на факта, че предава несобствена и ненаблюдавана информация, граматикализирана чрез ренаратива; умозаключение (констатация) на основата на явни последствия, предположение от резултати за извършено действие, събития и факти.

1.2. Евиденциалността и епистемичната модалност и тяхното взаимодействие в евиденциалната система на българския език

В настоящата работа изхождам от теоретичните постановки на изследователите, по отношение на взаимодействието между епистемичната модалност и евиденциалността в евиденциалните системи, които защитават концепцията, че семантичното поле на граматичната категория евиденциалност и семантичното поле на модалния подтип категория епистемичност частично се припокриват при изразяването на определен тип евиденциални значения (ван дер Овера, Плунгян 1998, Плунгян 2001: 354, 2010: 46, Храковски 2007: 617).

Въз основа на това се установява, че българската евиденциална система изразява не само евиденциалните значения, посочени по-горе, но и в изказванията от определен тип (*'P, защото виждам/видях, че p'*; *'P, защото имам доказателства/явни последствия, че p'* и специфичните конструкции, в които функционалната употреба на същински евиденциални конструкции се употребява с несъщинска функция) се имплицира и авторовото отношение към

съобщаваната информация, което е значение от сферата на епистемичната модалност, изразявано с асерция, напр.:

(11) *Детето яде сладолед.*

Пресупозиция: *'P, защото видях, че p'*

Асерция: *'твърдя, че P, защото зная, че p е вярно'*

В съобщителните изказвания (съжденията) отношението на говорещия може да се представи с горния модел на посочване на евиденциалните значения (*'P, защото виждам/видях, че p'*; *'P, защото имам доказателства/явни последствия, че p'*), обогатен с глагола „твърдя“, който имплицира отношението на говорещия за степента на верификация на информацията в съждението (Ницолова 2008: 322).

Употребата на тези модели за анализ при интерпретацията на евиденциалните конструкции в българския език се налага поради факта, че много често конкретното функционално-семантично съдържание на конструкциите, изразяващи опосредствана информация, се установява от точната им контекстуална употреба, а примерите извън контекст могат да се интерпретират многозначно. Поради формалното съвпадение на една част от формите, изграждащи евиденциалните конструкции и евиденциалната парадигма на системата, се налага въвеждането на този семантично-интерпретативен модел за описание на семантичното съдържание на конструкциите от евиденциалната парадигма. С подобна цел някои автори си служат с предварително описание на контекста на употреба на конкретната форма преди да се представи съответният пример.

2. Външни и вътрешни диференциални признаци на евиденциалната система в българския език

2.1. Външен диференциален признак на евиденциалната система

Основният признак за класификация на евиденциалните системи най-общо се формулира като „посочване на източника на информация“ (Айхенвалд 2003, 2004, 2006). Това е и признакът, който формира семантичното ядро на граматичната категория евиденциалност и който формира дихотомията: пряка евиденциалност – непряка (опосредствана) евиденциалност. Подходът на А. Айхенвалд, изложен в нейното мащабно и задълбочено изследване „Евиденциалност“ (Evidentiality), 2004 г., е малко по-различен. В своята типология тя класифицира системите според класификацията на източниците на информацията и избора на видовете морфологични маркери (както ги нарича „евиденциални маркери“), според които информацията се маркира в изказванията. Епистемично амодалните значения, които могат да бъдат изразявани със същите морфологични маркери при някои езици не се разглеждат като част от категориалните значения. Концепцията на А. Айхенвалд е, че категорията евиденциалност трябва да се разглежда отделно и независимо от категорията модалност, и да не се смесват концепциите за двете категории при анализа на техните граматични и семантични характеристики.

Езиковите факти по отношение на българската евиденциална система обаче показват съвсем друга ситуация. В българския език на базата на основния, характеризиращ граматичната категория евиденциалност, признак

се оформя външната структура на системата, която е с по-широко семантично поле – затова признакът *начин на получаване на информацията* е наречен *външен признак*. Той определя структурата на категорията според класификацията на информацията и според начина на кодирането и предаването ѝ в изказванията. По действието на признака се оформя опозицията опосредстваност/неопосредстваност, на основата на която се противопоставят два члена: немаркираният евиденциал – пряка информация (индикатив), който предава пряка информация, придобита по директен, неопосредстван път, и маркираният евиденциал – опосредствана информация, който предава информацията, придобита по опосредстван начин.

Двата члена на тази привативна опозиция са различни по отношение на притежавания признак, единият е максимално маркираният член, а другият е максимално немаркираният член. Максимално маркираният член е евиденциалът за предаване на опосредствана информация, който маркира евиденциалните значения, принадлежащи към този тип информация според **Фигура 1**. Изразява се чрез аналитичните форми, образувани от спомагателните глаголи *съм, ща* в съчетание с имперфектно или аористно причастие, които показват функционални характеристики в плана на миналото и в плана на неминалото. Максимално немаркираният член, или евиденциално неутрален (според терминологията на А. Айхенвалд, 2004), не се маркира със специален маркер. За предаване на неопосредствана информация служат евиденциално неутралните форми на глаголната парадигма в индикатив в темпоралните планове на миналото, настоящето и бъдещето. В този случай структурата на евиденциалната система изглежда така:

Таблица 1. Структура на евиденциалната система по признака *начин на получаване на информацията*

<i>Неопосредстваност</i>				<i>Опосредстваност</i>	
<i>Пряка информация (индикатив)</i>				<i>Опосредствана информация</i>	
визуална	друг тип	общо	лична (без да се	умозаклучение;	чужда; втора
	сензорна	познание	конкретизира)	предположение	(трета) ръка;
					фолклор

2.2. Вътрешен диференциален признак на евиденциалната система

Изказванията, съобщаващи факти, базирани на директна визуална или друга сензорна перцепция, се възприемат като логически обвързани с достоверността на съобщаваното, което не се подлага на съмнение от нито един изследовател. Позицията на очевидец на говорещия се възприема като позиция, означаваща силна надеждност и верификация при съобщаването на информация, възприета директно. Ако говорещият си служи с утвърдителна синтактична структура от типа „*Взех си изпита с отличен*“, то семантичното значение на изказването се възприема от участниците в речевия акт като истинно. В този смисъл не е необходимо да се дискутира и фактът, че морфологичните механизми за предаване на пряка информация, изразявана чрез глаголни форми в индикатив (конкретно за случая с българския език), се

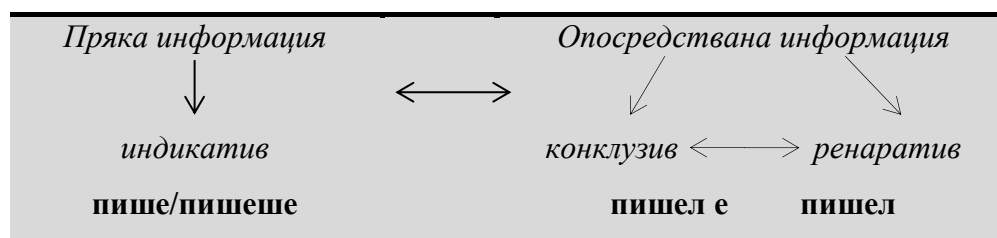
свързват логически с достоверността на фактите в пропозицията. Изказванията, маркирани като съобщаване на пряка информация, съдържат и модалното отношение на говорещия, че съобщава данни, които се възприемат логически като истинни. В тези изказвания въпросът за имлицираното отношение на говорещия и верификацията на данните в пропозицията не е дискуссионен, то се съдържа в изказванията от този тип, изразени чрез форми в индикатив.

Дискуссионен обаче е въпросът дали и доколко авторът на речта се ангажира с достоверността на фактите, когато изказва информация, придобита по косвен път. Може ли този вътрешен признак да се характеризира като градуален признак, притежаван от всички членове на системата? Мненията на изследователите по този въпрос са разнопосочни поради анализирането на данни от разноструктурни езици, притежаващи типологически различни евиденциални системи. В една голяма част, от които евиденциалността не може да се дефинира като структурно хомогенна категория.

Езиковата ситуация в българския език показва наличие на лично отношение на автора на речта към съдържанието на предаваната информация не само когато изказва пряка информация, а и когато изказва и опосредствана информация. То е имплицирано в самата евиденциална конструкция. Така признакът *отношение на говорещия към предаваната информация*, който в нашия случай показва степента на увереност на говорещото лице в достоверността на предаваните факти, се открива и в евиденциалните конструкции от полето на опосредствания евиденциал и представлява вътрешния диференциален признак за този евиденциал.

Така по отношение на този признак се разграничават два различни начина на маркиране на информацията. Опосредстваният евиденциал получава допълнителна функционално-семантична конкретизация, която намира израз в два реда формално обединени грамемни – конклузивни (умозаключителни) и ренаративни (преизказни) форми, намиращи се в еквиполентна опозиция. Единият, положително маркиран с епистемичната ангажираност на говорещия към изказваната информация – конклузив, а другият, немаркиран по отношение на този признак – ренаратив.

Фигура 2. *Отношения на членовете на евиденциалната система по двата диференциални признака, които формират системата*

Конклузивът съдържа известна степен на неувереност в достоверността на изказваните факти, имплицирана в начина на получаване на информацията, т.е когато говорещият изказва факти, информацията за които е подразбрана от доказателства или резултати от извършени действия, то пропозицията

неминуемо носи степен на неувереност в достоверността на изказваните факти, напр.:

(12) *Иван си е ударил носа.* (виждам петна от кръв по пода)
значение: 'твърдя, че *P*, защото имам доказателства/явни последиствия, че *p*'

Ренаративът не съдържа отношение към този признак, тъй като основната функционална насоченост на ренаративните конструкции е говорещият да сигнализира, че само предава чужда информация, отношението за достоверността, на която принадлежи на друго лице. Говорещият не се ангажира със съдържанието на изказването, както е посочено:

(13) *Тя щяла да заключи на излизане.*
значение: 'твърдя, че *P*, защото *X* каза, че *p*'

Въз основа на казаното следва да се уточни, че посоченият вътрешен признак е градуален, тъй като трите члена на системата показват различна степен на неговото проявление – от абсолютна увереност в истинността на изказваната информация при индикативните форми, през по-ниската степен на увереност за съобщаваните факти въз основа на умозаклучение или констатация, която сама по себе си носи смисъл на възможност и степен на вероятност, изразявана чрез конклузивни форми, до неутралното отношение на говорещия при изказване на факти по чужди данни, изразявани с ренаративни форми.

3. Структура на евиденциалната система на българския език

По отношение структурата на евиденциалната система на българския език, изхождам от концепциите на видни изследователи като Г. Герджиков, Ив. Куцаров и В. А. Плунгян, като теоретично се основавам и на теорията за функционалната граматика на А. В. Бондарко. Българската евиденциална система е модализирана система¹, която може да се разглежда в два аспекта, което определя нейния обхват и състав:

1. Разглеждана като функционално-семантична категория, тя има по-обширно функционално-семантично поле и трябва да се разглежда в по-широк смисъл. То има централни компоненти, изразяващи семантичното ядро на категорията, наречени тук *същинска евиденциалност*, обединени от общи семантични признаци и общи морфологични форми за изразяване на евиденциални значения. Според теорията на А. В. Бондарко една функционално-семантична категория може да притежава и периферийни компоненти, в чийто план на съдържание се преплитат значения от функционално-семантичното поле и на друга граматична категория. В случая с българската евиденциална система, периферийните компоненти изразяват модалност, като първично значение, и значения от функционално-семантичното поле на категорията евиденциалност като вторично значение. Тези членове на категорията са наречени в дисертацията *конструкции, изразяващи несъщинска евиденциалност*. Структурата на функционално-

---

¹ по терминологията на В.А. Плунгян (вж. Плунгян 2001, 2010)

семантичната категория в този случай се обединява от общата функция – изразяване на евиденциални значения, или *маркиране на източника на информацията в изказванията от говорещия*, формално изразени чрез морфологични, морфо-синтактични, лексикални и интонационни средства.

2. Разглеждана в по-тесния ѝ смисъл, само като морфологична категория, евиденциалността е самостоятелна категория, изградена от три члена, изразяващи същинска евиденциалност, формирани от действието на двата посочени диференциални признака. Според външния признак *начин на получаване на информацията* тя е двучленна: евиденциал „пряка информация“ – немаркираният евиденциал, в опозиция с евиденциал „опосредствана информация“ – маркираният евиденциал, който обединява двата семантично конкретизирани подтипа – *конклузив* и *ренаратив*. По действието на вътрешния признак *отношение на говорещия към изказваната информация*, опосредстваният евиденциал получава допълнителна семантична конкретизация при граматикализирането на различните типове информация и означаването ѝ като различни евиденциални значения и отношението на говорещия към съобщаваната информация. Тук е важно да се отбележи, че конкретната функционална характеристика на формите на опосредствания евиденциал, когато са употребени в 1 и 2 л. ед. и мн.ч. – *пишел съм; пишели сме* и *пишел си; пишели сте*, много често се установява само в точната им контекстуална употреба. Така системата се обогатява с още една грамема от опозицията *несубективност/субективност* – положително маркираният евиденциал за изразяване на умозаключителна, предположителна информация или констатация от налична причинно-следствена връзка, или явни последствия и доказателства за събития и факти, наречен конклузив (*пишел е*) и немаркираният евиденциал за посочване на чужда, препредадена (ренаративна) информация (втора, трета ръка информация), наречен ренаратив (*пишел*). Богатата система от форми, образувани на базата на перфекта, и натоварени с функции, различни от изразяване само на евиденциални значения, откривани в българския език, дава основание да се предприеме подход за разглеждане на категорията *евиденциалност* от функционално-семантичен аспект, който дава възможност да се покаже многоаспектността и широкообхватността на категорията на различните езикови равнища.

Схематично структурата на функционално-семантичната категория евиденциалност може да се изрази по следния начин:

Фигура 3. Структура на функционално-семантичната категория евиденциалност

Както е показано на фигурата, морфологичната система е изградена от три члена – *индикатив*, *конклузив* и *ренаратив*. Това са членовете на същинската морфологична категория *евиденциалност*, които съставляват нейното ядро. В периферията на категорията, разглеждана в по-широк смисъл, се откриват други членове – *адмиратив*, *дубитатив*, *ренаративен конюнктив*, *ренаративен презумптив*, чиято основна функция е модална, а вторичната – евиденциална.

4. Семантична характеристика на членовете на евиденциалната система

4.1. Семантика на евиденциала *пряка информация* (индикатив)

Всяка евиденциална конструкция в системата, освен основното пропозиционално съдържание, посочва и начина, по който говорещият е придобил информацията, маркирана в изказванията. Основното схващане за семантичния обхват на евиденциала *пряка информация* е, че с този тип кодиране на информацията, говорещият предава предимно свидетелско повествование, информацията за което е придобита чрез пряка визуална перцепция или друго сензорно възприятие (вж. Уилет 1988, Де Хаан 1999, 2005, Айхенвалд 2004, 2006).

Случаят с българския език обаче трябва да се разглежда от по-различна гледна точка, тъй като езикът не е развил специален маркер, който да принадлежи структурно и функционално към евиденциалната система и да граматикализира конкретното евиденциално значение. Прямата информация в българския език не е специално маркирана с определен маркер, така както беше посочено по-горе за други езици, а се предава от максимално немаркираните индикативни форми на глаголната парадигма. Неутралната позиция на индикатива, като максимално немаркиран член на глаголните категории наклонение, залог, време и пр., го прави подходящ за изходен немаркиран член и на разглежданата категория. В рамките на изявителния начин на предаване на пряката информация се включват всички девет грамеми

на темпоралната парадигма. В тази връзка трябва да се счита, че семантичното поле на евиденциала пряка информация („умозаключителния модус“ по терминологията на Г. Герджиков, „непреизказни форми“ по терминологията на Ив. Куцаров, „индикатив“ по терминологията на Р. Ницолова), е не само предаване на свидетелско повествование. Да се ограничи функционалната глаголна парадигма на индикатива само в плана на миналото и да се изключат другите ѝ членове с референтност към неминалите планове, е повече от невъзможно. В българската евиденциална система семантиката на евиденциала пряка информация включва: свидетелско повествование, което представя личния опит на говорещия, основан на собствено визуално или друго сензорно възприятие, изразявано с глаголни форми в плана на миналото; предаване на общото познание на обществото (схващания и твърдения общоприети и възприемани като реални) като пряка информация; лична информация на говорещия, без да се конкретизира източникът на информацията в изказването. Тези значения се откриват в следващите примери:

(14) *Мария пише писмо на майка си.*

значение: ‘твърдя, че Р, защото виждам, че р’

(15) *Мария пишеше писмо на майка си.*

значение: ‘твърдя, че Р, защото видях, че р’

(16) *Навън духа/духаше вятър.*

значение: ‘твърдя, че Р, защото усещам/усетих, че р’

(17) *Тенджерата падна на пода.*

значение: ‘твърдя, че Р, защото чух, че р’

4.2. Семантика на евиденциала *опосредствана информация*

Евиденциалът *опосредствана информация* обединява в общата си семантика подтиповете евиденциални значения, граматикализирани чрез съответните конструкции, принадлежащи към съответния подтип – *конклузив* или *ренаратив*, изразяващи същинското значение на категорията и несъщинските евиденциални конструкции – *дубитатив*, *адмиратив*, *ренаративен конюнктив*, *ренаративен презумптив*. Те изразяват общото евиденциално значение, характерно за евиденциала *опосредствана информация*: предаване на действие, информацията за което е достигнала до знанието на говорещия по опосредстван начин, т.е. източникът на информация е опосредстваният начин на получаване. Това е общото, инвариантното, значение на характеризирания член на категорията и обединяващият ги признак. Допълнителните конкретизирани евиденциални значения съответно се откриват в субкатегориалните подтипове евиденциали, които изразяват и допълнителни значения – съмнение в достоверността на изказваните факти; изненада от установяване на даден факт; предположение; желателност; всички те значения от семантичното поле на модалността.

Чрез употребата на подчертаната конструкция в изречението: *Ходил си в Япония* – говорещият съобщава на участниците в комуникативния акт, че

информацията за това изказване не е лично негова, а той съобщава опосредствана информация. Изказването се прави по думите на друго лице, на базата на умозаклучение, ако има предварителна информация за заминаването на съответното лице, или поради доказателства, които са го убедили в пътуването на обекта, или говорещият знае за заминаването чрез информация, препредадена му от трето лице. Да се определи точната семантика и конкретната функция на конструкции от типа е необходимо наличието на съответната пресупозиция (предварителна информация).

4.2.1. Семантика на евиденциала *конклузив*

Семантичната характеристика на конклузива включва общото значение на опосредствания евиденциал, но с допълнителни семантични и модални нюанси в морфологичната конструкция. Чрез употребата на конклузивните форми, говорещият сигнализира на участниците в комуникативния акт, че предаваната от него информация е лично умозаклучение, основано на базата на негово предварително знание за фактите и действията, или на основата на явни и фактически доказателства за извършване на дадено действие при наличие на определени факти. Същата конструкция се употребява и при изказвания, основани на логически доводи от наличието на косвени доказателства за осъществилите се събития. Семантиката на конклузива показва следните допълнителни характеристики:

1) обвързаност с говорещия

(18) *Той спря коня си и още веднъж се вгледа в трупа. – „Бедният! – помисли той.- В последната си минута той като че се е мъчил да откъсне това цвете! (Й. Й.)*

значение: 'твърдя, че *P*, защото имам доказателства, че *p*'

В плана на съдържание на подчертаната конструкция от пр. (18) се открива значението, че говорещият изказва ситуация, която не е наблюдавал пряко, а е логическо предположение за състоянието на лицето по наличието на доказателства или последствия за извършилото се събитие.

2) субективна оценка

Освен описаните значения за конклузивните форми е характерна и допълнителната субективномодална оценка на говорещия за констатираните действия, която е имплицирана в изказванията. Става въпрос за субективната оценка на говорещия към изказваната констатация за действията или за техните резултати, изразявана чрез умозаклучение, предположение, обобщение и пр. В този смисъл се смята, че в конклузивните форми се преплитат две значения – евиденциалното и модалното с различните му посочени модални нюанси. Освен това, за да се възприеме като истинно изказваното действие чрез конклузивни форми, е необходимо също участниците в комуникативния акт да имат предварителна информация, или познание за действията и фактите, или съответната конклузивна форма да е употребена в съответния контекст.

3) обвързаност с категорията лице

Друга важна особеност за конклузива е неговата обвързаност с граматичната категория „лице“. Конклузивните форми най-често се употребяват във 2 л. и в 3 л., тъй като от прагматична гледна точка е

неприемливо говорещият да прави умозаклучения и констатации за самия себе си. Освен ако не прави умозаклучение или предположение за собствени състояния, за които няма ментално усещане за извършването им – бил е в безсъзнание, в състояние на сън, под наркоза, в състояние на безпамятност, напр.:

(20) *Не го гледах мача снощи, по средата съм заспал.*

(21) *Така жестоко съм се бил натил, че момчетата ме прибрали посред нощ на ръце.*

4.2.2. Семантика на евиденциала *ренаратив*

За разлика от конклузивните конструкции, чрез ренаратива говорещият съобщава информация, която маркира като чужда – било то на конкретно лице, като цитира конкретно източника на информацията, или от неконкретизиран източник, каквато е структурата на фолклорните разкази, приказки, митове, легенди или лични истории, без да се посочва източникът на информацията. Ренаративните форми изразяват, че говорещият прави съобщението си на основание на това, че предава чужда информация, придобита по опосредстван начин. Това е и обединяващото ги значение с конклузивните форми. Те принадлежат към семантичното поле на опосредствания евиденциал поради наличието на обединяващия ги признак в тяхната функционално-семантична характеристика.

Основната семантика на тези форми отново е общото (инвариантно) категориално значение – посочване на начина на придобиването на информацията, а частното значение, отличаващо ги от останалите конструкции на евиденциалната система, е да посочва, че говорещото лице предава информация, която не е лична – говорещият възпроизвежда чужда реч. Поради това се имплицира и значението, че възпроизвеждайки чужда реч, говорещият се дистанцира напълно от достоверността на съдържанието на изказването и оценката за истинността на пропозицията принадлежи на друго лице. Тази информация може да се възпроизвежда като се посочи конкретно лицето, чиято информация се предава от говорещия:

(22) *Милка веднъж ми призна, че **не знаела** какво може да направи всеки следващ момент.* (Д. Д.)

значение: ‘твърдя, че *P*, защото *X* каза, че *p*’

или без да се споменава конкретният източник на информацията, а конотативно да се посочва като слух:

(23) *Един ден селото настръхна от лоша вест: **отсреща**, в селото, гдето живееше Милен, **дошли** жандарми, **били изтезавали**, след туй **вързали** мъжете и ги **откарали** навътре.* (Й. Й.)

значение: ‘твърдя, че *P*, защото *X* каза, че *p*’

или че се предава фолклор, мит, легенда или исторически разказ:

(24) *Заедно те обикаляли по всички ъгълчета на душата, разговаряли, мечтаели. Вечер палели огън, за да сгреят душата.*

значение: 'твърдя, че *P*, защото разказвам *p* (приказка, мит, легенда, разказ)'

С основната семантика е натоварен главният предикат в изречението, а допълнителното семантично значение се подсилва от евиденциалната конструкция, съдържаща второстепенния предикат, употребена като аргумент към главния предикат.

4.3. Семантика на конструкциите, изразяващи несъщинска евиденциалност

Подобни конструкции се наблюдават в системите, характеризиращи се с по-слаба конкретизация при изразяването на евиденциалните значения, особено когато за тази цел се употребяват вече съществуващи механизми и форми, които се натоварват с изразяване и на допълнителни значения и функции. Такъв е случаят с българския перфект и неговата особена роля за изразяване на опосредствана информация.

Възприетият функционално-семантичен подход при характеризирането на структурата на евиденциалната система, дава възможност да се покаже богатството на българския език на притежаваните форми, които са наречени в дисертацията *конструкции, изразяващи несъщинска евиденциалност*.

4.3.1. Така нареченият дубитатив

Формите от типа *бил съм пишел; щял съм бил да пиша; щял съм бил да съм писал*, са наречени от Л. Андрейчин „двойнопреизказни форми” или „форми за по-силно преизказване” (вж. Андрейчин 1944), „емфатическите пересказывательные формы“ (вж. Демина 1959), „инвертитативни преизказни форми“ (вж. Герджиков 1984), „forme médiatives surcomposées” (вж. Генчева 1996) поради наличието на миналото причастие на спомагателния глагол *съм – бил* в конструкцията, чиято основна функция, много често и в съчетание с лексикални и екстралингвистични средства – дубитативна интонация, е да изразява съмнение в достоверността на съобщаваната опосредствана информация. Особената им функция и конструкцията, формирана на основата на перфекта, където операцията за образуване на перфект е повторена чрез употребата на еловото причастие на *съм – бил* във всички форми от темпоралната парадигма на ренаратива, прави тези форми особено интересни, а тяхната принадлежност доста спорна.

(25) *Не, не бил вечерял! Как не бил вечерял!* (видях го да вечеря)

значение: 'твърдя, че *P*, защото *X* каза, че *p*, но се съмнявам'

(26) „*Щели били да орат нивата, коя нива да орат?*” (Й. Й.)

значение: 'твърдя, че *P*, защото *X* каза, че *p*, но се съмнявам'

Употребата на дубитативните форми на перфекта/плюсквамперфекта – *бил вечерял* и на бъдеще/бъдеще в миналото – *щели били да орат* в горепосочените примери, показва ясно, че авторът на речта си служи с тези

форми основно за да изрази съмнение в достоверността на съобщаваните факти. Имплицитно посочено, поради употребата на ренаративната форма на основния глагол, тези форми изразяват и опосредствана информация, която се носи и от пресупозицията на определения тип изказване. Описанието на този тип изказвания се подчинява на адаптирания модел на В. А. Плунгян – семантично-интерпретативен модел за описание. Евиденциалното значение, което се маркира, е от семантичното поле на опосредствания евиденциал – предаване на чужда информация, достигнала до говорещия по думите на друго лице, а имплицитното модално значение – изразяване на съмнение в достоверността на съобщаваните факти.

4.3.2. Така нареченият *адмиратив*

С подобна на дубитативните конструкции функция, в която се преплитат модалното отношение на автора на изказването и съобщаване на опосредствана информация, се открояват и глаголните форми в изрази като:

(27) Я, то валяло! (виждам)

(28) Ама, ти си свирела много добре!(чувам)

Подчертаната конструкция се състои от форма за предаване на опосредствана информация в съчетание с емоционално-експресивни частици и съответната интонация и е наречена от изследователите (ад)миратив. Неговата функция е да посочи, че говорещото лице констатира неочаквани и изненадващи за него факти, информацията, за които е установена опосредствано или индиректно. Формите на адмиратива са идентични с формите на ренаратива (перфектоподобни конструкции с изпадане на помощния глагол съм в 3 л., ед. и мн. ч.), но с различна първична функция.

Основната функция на адмиратива, да изрази „новото познание” по мнението на С. Деланси (Деланси 1997: 37), се споделя от всички изследователи. Дискусията между изследователите С. Деланси (вж. Деланси 1997, 2001), Ж. Лазар (вж. Лазар 2001), З. Генчева (вж. Генчева 1996), Р. Ницолова (вж. Ницолова 2007, 2008), К. Алексова (вж. Алексова 2003) е насочена към принадлежността на тези форми. Дали те могат да се разглеждат като самостоятелна категория, която има своя собствена първична функция и е тясно свързана с евиденциалността, или миративността ((ад)миративността) изразяването на неочаквана и изненадваща констатация за действия, факти и събития, е израз на самостоятелна независима категория. Тук трябва да се уточни, че мненията на изследователите се базират на анализа на данни от типологично различни езици, които притежават различни типове евиденциални системи, едните с по-конкретизирана функционална и формална изразеност, а другите с по-обобщена семантична и функционална насоченост, използващи морфологични форми с други първични функции.

4.3.3. Така нареченият *конюнктив*

Много чужди автори българисти излагат тезата за съществуването на т.нар. *конюнктив*, или подчинително наклонение, което е самостоятелно наклонение, чиито форми се образуват с помощта на частицата *да*. Тези форми от своя страна, също притежават форми в полето на опосредствания

евиденциал. Конструкциите от типа, образувани с помощта на частица *да*, подчертани в следващите примери:

- (30) Да дойдеш у нас, чу ли!
- (31) Да тръгваме вече!
- (32) Да си напишеш домашните, докато се върна!

изразяват желателност, възможност, необходимост, повелителност за извършване на дадено действие, предизвикват спорни тези относно тяхната принадлежност. Без да се навлиза в излишни детайли, трябва да се отбележи, че горепосочените форми притежават и ренаративни форми, които се образуват от ренаративната форма на основния глагол в същата синтактична конструкция.

- (33) а. Да дойдеш у нас, чу ли!
б. Да съм дошъл у тях. (Да съм дойдел у тях.)
- (34) а. Да тръгваме вече!
б. Да сме тръгвали вече.
- (35) а. Да си напишеш домашните, докато се върна!
б. Да съм си написал домашните, докато се върне.

Те са наречени *ренаративен конюнктив* и като принадлежност трябва да бъдат поставени в периферията на функционално-семантичната категория евиденциалност. Основната им функционална и семантична характеристика е да посочват значения от семантичното поле на опосредствания евиденциал – опосредствана информация. Говорещият посочва информация, която е чужда наред с основната семантична характеристика, която е доста разнопосочна и многозначна. Конструкции, формирани с помощта на частица *да*, могат да се употребяват с различни значения в съобщителни, въпросителни, подбудителни, желателни изречения. Конкретната им функция се установява в съответната контекстуална употреба.

Поради функционалната и формална нееднородност на тези конструкции са и съществуващите различни подходи при характеризирането им и точното определяне на тяхната принадлежност. Това е и причината в настоящата работа те да са представени обединено с ренаративните конструкции на *да-*, *нека-*, *нека да-* формите в по-обширната структура на евиденциалната система, като ренаративен конюнктив, който функционира не само за означаване на ренаративен императив, но и ренаративното значение на формите, изразяващи желателност. Идентични са и ренаративните форми на *да*-конструкциите, изразяващи възможност, предположителност, а тяхната конкретна функция се определя в зависимост от контекстуалната им употреба.

4.3.4. Така нареченият *презумптив*

Данни за съществуването на конструкции от типа *ще да е отишла, ще да е пиела*, наречени от изследователите българисти „презумптив“ (Ницолова 2008: 329), „презумптивен модус“ (Герджиков 1984: 149), са посочени в

изследванията върху явлението преизказност. Въпреки спорния им характер и припокриващата се функция със същинските евиденциални форми от полето на опосредствания евиденциал – *конклузив*, не може да се пренебрегне фактът за съществуването на конструкции от типа на посочените:

(36) *Мария ще да е пиела кафе, когато те са влезли в стаята.*

(37) *Поведението му е малко странно, ще да е разбрал истината.*

Основната глаголна форма на конклузива неизменно изразява значението за изказване на информация, ненаблюдавана директно от говорещия, а е достигнала до него по опосредстван път. На база това говорещият изказва предположение за евентуалното извършване на събитията и фактите. Както видяхме това е и основната причина техните значения да бъдат изразявани с едни и същи семантично-интерпретативни модели. Това означава, че ако се приеме съществуването на такива форми, то отново става въпрос за несъщинска евиденциална конструкция, която не е граматикализираща напълно изразяването на предположение, а функционалната характеристика се постига чрез употребата на конклузивни форми в композиция с лексикални елементи. Това е причината конструкциите от типа *ще (да) е чел, ще (да) е четял, ще (да) е бил чел* да бъдат разположени в периферията на семантичното поле на функционално-семантичната категория евиденциалност, така както се подходи и с другите подобни модално-евиденциални конструкции.

ГЛАВА III. ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1. Изразяване на евиденциалност чрез граматични маркери

Българският език е сред езиците, в които специализираните евиденциални форми се развиват на основата на формите за изграждане на перфекта, като тези форми са преобразувани както семантично, така и формално. В аналитичните форми, изразяващи евиденциални значения, влизат аористното и имперфектното причастие на основния глагол и спомагателните глаголи *съм, ща*, като изразители на опосредстваността на предаваната информация, което не е отразено в Световния атлас. С други думи, там липсва информация, че българските евиденциални форми и формално не съвпадат с перфекта, който продължава да съществува като пълнозначна форма.

Семантичното преобразуване на перфекта е от тип, характерен за другите езици от т.нар. Голям евиденциален пояс (или Евроазиатски евиденциален пояс) (вж. Лазар 2001, Плунгян 2001, 2010, Генчева-Декле 1996), но с някои допълнителни специфики в семантичните значения, които формите от перфектен тип изразяват, характерни само за българския език, които ще бъдат разгледани в настоящата част от работата.

В българския език формалните преобразувания на формите, които изразяват евиденциалност, се характеризират с три важни особености, които заслужават специално разглеждане:

1) Развитието на специално причастие, чиято употреба е ограничена само в изразяването на значения от регистъра на опосредствания евиденциал.

2) Изпускане на глагола „съм“ в 3 л. ед. и мн. ч. при формите от ренаративната парадигма.

3) „Двоен“ перфект – форми от типа на *бил съм ходил*, при които операцията за образуване на перфектна форма е повторена: *ходил съм* (перфектната форма) – към помощния глагол *съм* отново се прилага операцията за образуване на перфект (*бил съм*) и резултатът е форма, образувана по два пъти приложеното правило за образуване на перфект – *ходил съм бил*, които изразяват дубитативност.

1.1. Аористното причастие като способ за изразяване на евиденциалност

Аористното причастие в съвременния български език е наследеното минало деятелно причастие II в старобългарския език, което се употребява в сложните времена в съчетание с финитните форми на спомагателния глагол *вйти*. Старобългарското аористно причастие е образувано от аористната глаголна основа и деривационен суфикс *-л*, който се смята за наследник на група индоевропейски суфикси. Предполага се, че старобългарското аористно причастие произхожда от група праиндоевропейски глаголни прилагателни, завършващи на **-lo*, чиято функция била да посочи извършването на конкретно действие или да посочи някоя особена характерна черта на действащото лице. Тези форми са послужили и като основи за образуване на *nomina agentis*, а също така и за образуването на собствени имена в много от индоевропейските езици. Интересни примери, съдържащи въпросния суфикс, предлага К. М. Мигдалски от латински: *discipulus* ‘ученик’, *legulus* ‘събирач на маслини’; старогръцки: *dêlos* ‘очевиден’; старонемски: *bitil* ‘кандидат’, *Unterläufel* ‘делегат’ (Мигдалски 2006: 31).

От аористната основа се образува и минало свършено (аористно) деятелно причастие – процес, който е отразен и във всички славянски езици. Общославянското елово причастие се образува от аористната основа и морфема *-л*, т.е. причастиято формално се свързва с аористните форми – *чел*, *ходил*.

1.2. Имперфектното причастие – уникален способ за изразяване на евиденциалност

Миналото несвършено деятелно причастие (МНДП) е един специален елемент в българския език, който не е характерен за другите славянски езици. МНДП възниква на най-късен етап от развитието на езика във връзка с явлението евиденциалност. Неговата основна функция е да разграничи ренаративния аорист от ренаративния имперфект, а също така и да означи конклузивния имперфект в рамките на евиденциалната система. Благодарение на него са се развили специални форми с пълна темпорална парадигма. Тъй като това е един уникален елемент от евиденциалната система на българския език, в тази част ще бъде отделено по-значително място при характеризирането на този начин за изразяване на евиденциалност, който отличава системата на българския език от системите на езиците, типологично принадлежащи към същия тип.

1.2.1. Структурно-морфологична характеристика на новото елово причастие

Общоприето е, че появата на нови черти в езика се дължи на:

1) Влияние от страна на други езици (езикови контакти, езикова интерференция)

2) Вътрешноезиков развой, който е свързан с преустройството на езиковата структура.

Структурно миналото несвършено деятелно причастие се свързва със сегашното деятелно причастие, тъй като те се образуват от глаголна основа, образувана от общ корен и незначителни различия при тематичните суфикси. Генетично миналото несвършено деятелно причастие се свързва с миналото свършено деятелно причастие. Миналото несвършено деятелно причастие се образува по начин, който следва механизма на образуване на аористното причастие, както ще видим по-долу. В начина на конструирането на формите за аористното и имперфектното причастие се открива паралел. Те се образуват от същия деривационен суфикс *-л*, но с различия при тематичните суфикси, образувачи глаголните им основи, главно при глаголи от I-во и II-ро спрежение (при немалка част от глаголи от II-ро спрежение диахронно има изравняване на имперфектната и аористната основа, което води и до съвпадение и на производните им форми, така че днес тези форми са идентични), а при глаголите от III-то спрежение основите съвпадат.

Миналото несвършено деятелно причастие се образува от имперфектната основа на глаголи от свършен и от несвършен вид с някои характерни фонетични особености, изразени при основите². Структурата и на двете причастия е идентична. Те са образувани от един и същи корен (или техния аломорф), но се различават по тематичната морфема, която в имперфектното причастие е *-е-*, *-я-[-`а-]* < *Ъ* и е от ятов произход. Значението, което носи е континуативност на действието, съотнесено към миналия ориентационен момент, без да съдържа конотация към продължителността на действието и в момента на говоренето. Тематичните гласни на аористната основа са натоварени със семантиката на действие, извършено в миналото и приключило в момента на говоренето. Различието между двете причастия се дължи и на тези морфемни, които служат за изразяване на точно тези различни нюанси за посочване на действието в минал план. Тези различни нюанси пък служат и за различната функционална характеристика на двете причастия в състава на евиденциалната система, с изразяването на чието значение е натоварена морфемата *-л* в състава и на двете причастия.

---

² Сегашната и инфинитивната основа се различават и при някои от глаголите по аломорфа (варианта) на корена. Възможно е, също така, кореновата гласна да е различна, напр. корена на глагола бера се реализира в два варианта – в имперфект *бер-я-х* (коренова гласна е) и аорист – *бр-а-х* (нулева коренова гласна). Тези промени, разбира се, се отразяват и при образуването и на еловите причастия на съответните глаголи. При някои от глаголите има разлика и в консонанта на морфемния шев – *нис-а-х* и *ниш-е-х*. Коренът на презентната основа се различава от корена на аористната основа, като промяната се изразява в редувания на твърди и меки съгласни под влиянието на [j], установени още в старобългарската епоха. Тези процеси - редувания не са активни в настоящото състояние на езика, но влиянието им се е запазило и до днес. Отразяват се стари промени на г, к, х пред предни гласни и пред [j], а това се отразява и при образуването на причастията и съответно на другите производни форми.

1.3. Изпадане на спомагателния глагол *съм* в 3 л. ед. и мн. ч. в ренаративната конструкция като специфика на българската евиденциална система

Интересен феномен представлява изпадането на спомагателния глагол *съм* в 3 л. ед. и мн. ч. от ренаративната парадигма на евиденциалната система на българския език, което ще бъде разгледано в настоящото изложение. Както по отношение на теориите за генезиса и развитието на евиденциалната система на българския език, разгледани в горните части, така и по този въпрос са изказвани множество хипотези и предположения. Тази черта е отразена от всички изследователи на явлениято в българския език. Тя характеризира евиденциалната система на езика ни като една уникална система, притежаваща свои характерни специфики, несвойствени за другите езици. Паралели с използването на причастие, изпълняващо ролята на сказуемо самостоятелно в евиденциални форми, могат да се направят с литовски и латвийски език, както ще бъде посочено по-долу.

1.3.1. Диахрония на перфекта и неговите семантични и формални преобразувания в славянските езици

От диахронна гледна точка, образуването на перифрастичните форми на перфекта (образуван с помощен глагол и причастие) е нова черта, която се развива едва през първите векове на новата ера. Първоначално аналитичен перфект, образуван посредством помощен глагол и причастие, се появява в романските езици – според Е. Бенвенист (вж. Бенвенист 1968: 88). Аналитичният перфект се развива в романските езици през III – VII век от новата ера, а в германските езици той се появява по-късно като се смята, че перифрастичните форми със спомагателните глаголи *имам* и *съм* се развиват под романско влияние. Появата на аналитичния перфект в славянските езици също трябва да се смята за нова черта от разволя на езика, но категорични доказателства, данни и изследвания, които да обясняват причината за появата на тези форми, няма. Изследване на Достал показва, че употребата на перфекта в ранните старобългарски текстове е била твърде рядка. По-засилена употреба се наблюдава в по-късните старобългарски паметници – Супрасълски сборник и Савина книга (вж. Достал 1954: 599).

В разволя на езика темпоралната система, наследена от старобългарския език, поема различни посоки на развитие в различните групи славянски езици. В това отношение функцията на перфекта се променя в съответствие с различните влияния и езикови интерференции. Промените засягат както семантиката на перфекта, така и неговите граматични форми.

Интересен анализ по отношение на произхода на старобългарското еловото причастие прави проф. Иван Добрев, според когото старото значение на миналите деятелни причастия е тясно свързано с епическия дял на праисторическото заклинание. Основната му функция е била да възпроизведе магическо заклинание, което да предизвика осъществяване на действието в желаната посока и постигане на желания резултат (вж. Добрев 1973). Старите заклинателни структури са първоизточник за възникването на праславянския перфект, който, както беше посочено по-горе, е възникнал на славянска почва и се смята за ново явление в разволя на езика. Появата на праславянския перфект се свързва с появата на еловото причастие, което според Иван Добрев

е вербален израз на старите невербални изрази със суфикс **-l-* и които по произход са стари *nomina agentis*. Същият суфикс може да бъде открит и в суфиксите **tel* и **dl* в праславянските *nomina agentis* и *nomina instrumentali*, в които елементът **-l* е означавал „дано“, „нека“. Това значение е реализирано в епическата част на старите заклинателни структури, където се призовава демоничната сила, чрез невербален наратив за нейните ползотворни действия, чийто резултат е актуален и в настоящето.

Във връзка с хипотезите на проф. Добрев са и наблюденията ми в настоящата работа. Става дума за едни особени употреби на елово причастие без спомагателен глагол, които се откриват доста често в сърбохърватските (включително и в босненските) епически песни.

Интересен феномен представлява огромният брой примери от сърбохърватската епика, където употребата на елово причастие, без наличието на спомагателен глагол, е значителна и необичайна за установения развой на перфекта в сърбохърватски, напр:

(38) *Marko Kraljevic i sv. Nedjelja*
Podranio Kraljevicu Marko,
Podranio u nedjelju svetu
Prije zore i bijela dana,
Podranio u lov u planine, 5

(Сборник сърбохърватски песни 1913: 35)

Откриваните форми, с които изобилства сборникът с епически песни, засилва мнението, че епосът отразява стар пласт на рация, в който има наченки на развитие на перфекта в състоянието, което го познаваме в съвременния българския език – влагане на нови значения в перфектната конструкция. Това развитие започва като еднакъв процес за славянските езици, но езиците са били подложени на различни влияния и езикови интерференции, което довежда до отпадане на определени черти, а от друга страна и до засилена употреба и манифестация на други езикови черти. В тази връзка е и развоят на българския ренаратив, който, както видяхме от горната диахронна характеристика, е първият елемент, който се е появил от развиващата се система.

Без да се навлиза в излишни разсъждения, все пак е важно да се спомене, че изпадането на спомагателния глагол от ренаративната парадигма на евиденциалната система се характеризира като диахронен континуативен процес, засегнал общославянския развой на перфекта, но в българския език придобил различна семантична и функционална насоченост плод на езикова конвергенция между езика на местното население и наречието на нашествениците на Балканите.

2. Изразяване на евиденциалност чрез комбинирани средства – лексикално-синтактични и морфологични

Както се установи в горните части, евиденциалността може да се изразява с разнообразни средства. Българският език се характеризира с това, че притежава функционално-семантична категория, която може да се изразява не само с граматични средства, но и с лексикално-синтактични способности

съвместна употреба с граматичните елементи, които се намират в специфични синтагматични отношения в синтактичните структури.

Много често откриваме синтактични структури, съдържащи морфологичните форми за изразяване на конклузивност и ренаративност, в които са употребени и лексикални елементи. Те засилват конкретната функция на употребената евиденциална конструкция, подсилвана и от съответната интонационна окраска на изказването. Към тези средства спадат и конструкциите, изразяващи несъщинска евиденциалност – адмиратив, дубитатив, ренаративен конюнктив, ренаративен презумтив. Тази част от дисертацията е посветена на възможностите на българския език да изразява същинска евиденциалност чрез употребата на лексикални маркери съвместно с морфологичните маркери и тяхната обща функция. Показано е взаимодействието между морфологичните, лексикални и интонационни средства при изразяването на сходни категориални значения от семантичното поле на разглежданата категория.

3. Изразяване на евиденциалност с помощта на лексикални средства

Езиковата категория евиденциалност, представена на лексикално равнище, е обект на по-задълбочени проучвания от съвременната лингвистична наука едва в последните десетилетия. Поради липсата на теоретични основи и ясно формулирани граници на разботваната проблематика, в работата не се разглежда явлението в българския език в дълбочина.

По отношение на лексикалното изразяване на значения от функционално-семантичното поле на категорията, българският език притежава идентични лексикални маркери, характерни за всички индоевропейски езици, част от които бяха посочени и по-горе. По-интересно е да се спомене, че българският език притежава лексикални елементи за изразяване на значения и от двата семантични типа от характеризиранията категория:

– конкретната семантично-прагматична функция на евиденциала индикатив, или пряко получената информация от говорещия, освен от евиденциално неутрални форми, може да се изрази и от глаголите, означаващи конкретното сетивно възприятие или когнитивно познание на говорещия – *виждам, чувам, вкусвам, усещам, зная, разбирам, мисля* и под., които в семантичната си характеристика изразяват сходни с посочените евиденциални значения;

– изразяването на евиденциални значения, от сферата на опосредствания евиденциал чрез лексикални маркери, нарежда българския език до останалите индоевропейски езици, в които изразяването на евиденциални значения е възможно само чрез употребата на лексикални маркери. Тези начини на изразяване на евиденциалност са характерни и за всички славянски езици, напр.: изразяване на ренаративност с помощта на ренаративни частици + индикативни форми; изразяване на ренаративност чрез *verbum dicendi* + евиденциално неутрални форми.

ГЛАВА IV. БЪЛГАРСКАТА ЕВИДЕНЦИАЛНА СИСТЕМА В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

В езиците от източната част на Европа и Западна Азия се обособяват три „горещи точки“³ на граматично представената категория – Балканите, представени от спецификите на евиденциалните системи на български, албански и турски; балтийски ареал и спецификите на евиденциалните системи на латвийски и литовски и кавказки ареал и спецификите на евиденциалните системи на грузински, лазки, мегрелски, абхазки, лезгински. Забележителното тук е, че евиденциалността в споменатите езици, може да се разглежда като ареална характеристика, намерила израз не в самостоятелно формирани граматични механизми – морфеми, частици или клитики, специализирани в изразяването на евиденциални значения (както беше посочено за някои екзотични езици от поречието на река Амазонка), а като вторична функция на зависима морфема, по произход свързвана с перфекта, чиято конкретна функция се установява от конкретната контекстуална употреба. Малко по-различна е ситуацията в литовски и латвийски.

1. Българската евиденциална система и начините за изразяване на евиденциалност в славянската езикова група

Разгледано в по-широкия смисъл, понятието евиденциалност – езиковото явление, което може да изразява сходни значения не само на морфологично, но и на лексикално равнище, езиците от славянската езикова група могат да се причислят към останалите индоевропейски езици, които притежават способности за изразяване на категориалните значения с помощта на лексикални маркери. В този смисъл, славянските езици притежават средства за изразяване на значения от функционално-семантичната категория евиденциалност и нейните семантични подтипове – конклузивност и ренаративност с помощта на лексикални маркери – глаголи за перцепция, глаголи за речева дейност, ренаративни частици, конклузивни елементи – наречия и частици (т.нар. функционални думи по терминологията на Б. Вимер, вж. Вимер 2010: 65).

2. Евиденциалността в балканския езиков ареал

В лингвистичната традиция Балканският езиков съюз е езиково обединение, което включва неродствени езици, ако не се прави връзка с тяхното далечно родство като индоевропейски езици, но непосредствено близки в ареално отношение, които споделят различни общи типологични особености. Началото на тази концепция е поставена от княз Н. С. Трубецкой през 1923 – 1928 г. Застъпниците на концепцията за езиковия съюз споделят за разпространението на определени черти от типологията на ареално близки езици, вследствие на дългогодишни езикови контакти. В Балканския езиков съюз традиционно се включват български, гръцки, албански и румънски език, а през последните години изследователи като В. Фридман и О. Томич се опитват да наложат мнение, че към това езиково обединение трябва да се включат и други езици и някои техни диалекти. Например турски език,

---

³ Подобна генерализация по отношение на ареалното разпространение на морфологичните маркери на разглежданата категория прави Б. Вимер при съпоставителен анализ на дистрибуцията на морфологичните с наличните лексикални маркери, изразяващи идентични значения в езиците от Европа (вж. Вимер 2010: 66).

съвместно с гагаузкия му диалект, също така арумънски (диалект, говорен в области от Гърция, Република Македония и Албания) и езиковото наречие на циганските племена, обитаващи територията на България, Република Македония и Румъния, наречен ромски (Romani) от В. Фридман (Фридман, 2003:193, 2006: 657–672).

2.1. Гръцки език и граматичната категория евиденциалност

Гръцкият език не притежава граматична категория евиденциалност, макар че по данни на Казазис и Пентеродакис, цитирани от В. Фридман, в значението на гръцкия перфект се долавят нюанси на дистанцираност, от страна на говорещия, при употребата на перфектната конструкция в удостоверителен контекст (Фридман 2003: 189). А също така и употребата на частицата *léi* за изразяване на редица значения от семантичното поле на функционално-семантичната категория, напр. препредаване на чужда реч или изненадана модалност, употребена в специфични синтактични структури.

2.2. За т.нар. *презумптив* в румънски език

В голяма част от лингвистичните изследвания върху румънската система от наклонения, съществуват противоречиви мнения относно статуса на т.нар. *презумптив* (presumptive) като част от системата от наклонения в езика. Румънският презумптив, който оперира със средствата на морфо-синтаксиса (употреба на спомагателни глаголи в специфична конструкция за изразяване на вероятност, несигурност, предположителност и други значения от семантичното поле на субективната модалност), е генерално причисляван към системата от наклонения на езика и предизвиква доста спорове по отношение на семантично неясната му функционалност. Презумптивните конструкции са образувани от модални спомагателни глаголи и могат да изразяват редица модални значения. В начините им на образуване обаче се наблюдава вариативност – презумптивните конструкции се образуват по четири начина:

1. С глагол за изразяване на бъдеще време със значение „искам” (книжовната, литературна форма) – *voi* (1 л. ед.ч.), *vei* (2 л. ед.ч.), *va* (3 л.ед.ч.), *vom* (1 л. мн.ч.), *vefi* (2 л. ед.ч.), *vor* (3 л. ед.ч.);

2. С глагол за изразяване на бъдеще време със значение „искам” (разговорен вариант) – *oi* (1л. ед.ч.), *oi* (2 л. ед.ч.), *o* (3 л. ед.ч.), *om* (1 л. мн.ч.), *ofi* (2 л.мн.ч.), *or* (3 л.мн.ч.);

3. С подчинителен маркер – частица *să*

4. С модален глагол, изразяващ условно-желателна функция и служещ за образуване на условно наклонение – *aş* (1 л. ед.ч.), *ai* (2 л. ед.ч.), *ar* (3 л. ед.ч.), *am* (1 л. мн.ч.), *aşi* (2 л. мн.ч.), *ar* (3 л. мн.ч.);

Конструкцията се различават по начин на композиране, но не и семантично. Те изразяват сходни значения, макар че Михоч и Иримия се опитват да докажат, че тези конструкции изразяват първично евиденциални значения в съчетание с епистемично модални семантични разширения, а специфичните аспектиални значения се означават чрез употребата на различната форма на основния глагол (Иримия 2009, Михоч 2012).

Румънските презумптивни конструкции, подобно на българските, нямат единна морфологична форма, което е противно на основните принципи на граматиката за съществуването на отделна граматично представена категория. Те могат да изразяват различни значения – както субективно

модални, така и евиденциални и в много от случаите са двусмислени и с неустановена семантика. В този смисъл може да се твърди, че се откриват семантични паралели на българската евиденциална система с румънските презумптивни конструкции, но в само в тази ѝ част. Румънският език не притежава стройна парадигматично представена система от форми, които да изразяват същински евиденциални значения, за разлика от българския език. Това типологически отдалечава двата езика по отношение на разглежданата категория.

2.3. Адмиративът в албански език

Албанският адмиратив се различава от формите на същинския перфект по инверсията на спомагателния глагол *kam* 'имам' (1 л. ед.ч.), който се прилепя към съкратената основа на причастието *pasë* 'имал' (1 л. ед.ч., т.нар. „пасивно” причастие), с което е образувана същинската аналитична форма на перфекта (*kam pasë* 'съм имал') и се преосмисля като маркирана форма на сегашно време, изразяваща адмиративна (препредадена) реч (Фридман 2000: 342).

Значителна особеност на албанския адмиратив е, че аористът не може да образува адмиративни форми, поради тази причина такива липсват за аорист, а също така и за другите производни аналитични времена, свързани с аорист (плусквамперфект от аорист). Това всъщност е и съществена отлика от българската евиденциална система, тъй като българската евиденциална система има добре оформена структура, представена от форми във всички темпорални планове, което прави нерелевантно описанието на системата по признак предаване на свидетелска/несвидетелска информация. Този признак обаче е релевантен при описанието на албанския адмиратив. Формите на адмиратива са представени само в плана на сегашното и миналото и за съответното им противопоставяне на маркирани и немаркирани форми е приложим признакът съобщаване на свидетелска/несвидетелска информация.

Друга особеност, която трябва да се отбележи също, е, че в албанския адмиратив се наблюдава подобен механизъм за изразяване на дубитативност така, както и в българския език, като към обикновените адмиративни форми се прибавя още веднъж формата на пасивното причастие на спомагателния глагол (вж. Асенова 2002).

Конструкцията на албанския адмиратив граматикализира подзначения на опосредствания евиденциал: ренаративност (преизказана реч), адмиративност, дубитативност, значения, характерни и за евиденциалната конструкция на българския език, но за разлика от албанското адмиративно наклонение, българските евиденциални форми се характеризират с по-голямо разнообразие на изразяваните конкретни значения от семантичния клас опосредстваност на предаваната информация.

2.4. Евиденциалността в турския език

Евиденциалната система на турския език е може би една от най-цитираните, когато става дума за характеристика на евиденциалността като граматична категория и нейните особености. Според своите граматични характеристики, турската евиденциална система се причислява към системи от типа A_2 , подтип на т.нар. бинарен тип системи, които не са така развити във формално отношение според типологията на А. Айхенвалд. Системите от този

тип притежават два формално диференцирани члена, които се маркират с два различни маркера – единият член е маркиран, а другият е неутрално маркиран (немаркиран).

По отношение на семантичната характеристика на евиденциалната система и на граматичните маркери, кодиращи тези значения, турският език е поставен в една типологична група с български, албански, гагаузки, грузински, арменски, персийски, дагестански, лазки, мегрелски – всички тези езици притежават бинарен тип системи, които маркират опосредстваната информация чрез маркери, свързвани по произход с перфекта.

2.4.1. Формална характеристика на евиденциалността в турския език

За турския език е характерно, че изказванията в плана на миналото трябва да бъдат маркирани като събития, факти и действия лично наблюдавани от говорещото лице или като нелично наблюдавани факти, основаващи се на чужди думи, на умозаключение, на обобщение или предположение. Това оформя семантичното разграничение при маркирането на информацията от говорещия и бинарния тип система. Формалното маркиране се извършва чрез аспектиално-темпоралните маркери: **-DI /-(y)DI** и **-mİŝ/-(y)mİŝ** :

– пряката информация се маркира чрез **-DI** суфикс, който се употребява с глаголни фрази и изречения и **-(y)DI** – копуларен суфикс, който се употребява с именни фрази и изречения, а според изискванията на т.нар. „закон за вокална хармония” в турския език, суфиксът се реализира и с неговите аломорфи **-di/-du/-dü/-du/-ti/-tu/-tü/-tu**.

– маркиране на несвидетелски данни и друг вид опосредствана информация се извършва посредством суфикса **-mİŝ/-(y)mİŝ**, употребяван със същата специфика.

За изразяване на евиденциалност се използват смятаните от К. Мирчев за форми на глагола „съм“ суфикс **-mİŝ/-(y)mİŝ**, с вариант, който се смята за самостоятелна дума, *imiŝ* (вместо суфикса). Суфиксът може да се прибавя както към глаголни, така и към именни основи. Прибавен към глаголна основа, той става носител на допълнителното значение евиденциалност освен неговото инвариантно темпорално-аспектуално значение, а към именна основа, или с именни фрази, суфиксът изразява само евиденциалност. Темпорално-аспектуалният суфикс **-miŝ-**, **-mİŝ-**, **-müŝ-**, **-muŝ-** и личното окончание се прилепват към глаголната основа, като се спазват условията за вокална хармония.

За образуване на плусquamперфект (без изразяване на евиденциалност) пред глаголният суфикс се поставя претеритният суфикс **-di/-du/-dü/-du/-ti/-tu/-tü/-tu** (в зависимост от условията за синхармонизма) – *gel-miŝ-ti-m* > *gelmiŝtim* ‘бях дошъл’ – в този случай суфиксът **-mİŝ** не съдържа никакво евиденциално значение, а е перфектният маркер за образуване на резултативна форма.

Тук е мястото да се отбележи, че споменатите суфикси, според популярните описания на турския книжовен език, са с първична функция, различна от евиденциалната. Маркирането на евиденциалните значения на категорията не е инвариантната функция на посочените суфикси. Турският глагол е композиран от инвариантен корен, към който се прилепват суфикси, носещи различно значение – темпорално, аспектиално и/или модално. Темпоралността, аспектиалността и модалността в турския език не могат да

бъдат разглеждани отделно, тъй като голяма част от темпорално-аспектуалните суфикси изразяват свързани значения. Суфиксът **-DI**, характеризира, че изразява пряка информация и свидетелственост, е също и темпорален и аспектуален маркер, посочващ извършване на действието в минал план в неговата цялост и завършеност:

- (39) Okul-lar pazartesi açıl-dı
Училище-Мн понеделник отворя-АОР
„Училищата бяха отворени в понеделник”

(Гьоксел, Керлслейк 2005: 283)

А **-(y)DI** освен като минал темпорален маркер може да изразява и имперфективна аспектуалност в пр. (40а) и (40б):

- (40) а. Bodrum-da-ydı-k
„Бяхме в Бодрум”

- б. Evde hiç para yok-tu
„В къщата нямаше никакви пари”

(Гьоксел, Керлслейк 2005: 285)

2.4.2. Семантична характеристика на евиденциалността в турския език

Значението за предаване на пряко наблюдавани действия със суфикс **-DI**, всъщност се разбира от факта, че изказванията, маркирани с този суфикс, в композиция с копулата, са евиденциално неутрални. Конструкциите, изградени с наставката **-DI** съобщават факти, пряко наблюдавани от говорещото лице чрез неговите перцептивни и други сензорни възприятия, също така се използват за съобщаване на общоприети и известни факти, възприети като лична информация. Тъй като употребата на суфикс след глаголна основа за изразяване на минали събития е задължителна в турския език, се налага общоприетото схващане, че темпорално-аспектуалният суфикс **-DI** е маркер за изразяване на пряка информация, значение от семантичното поле на категорията евиденциалност. Турският език няма специален маркер за изразяване на пряко придобита информация по смисъла на други евиденциални системи, притежаващи специфични маркери за означаване на директно възприети събития. Това прави въпроса за граматикализацията на значенията, маркирани от суфикса, все още доста дискуссионен.

- (41) Ahmet bir elma ye-di.
Ахмет един ябълка яде-3Ед:АОР
„Ахмет изяде една ябълка.”

На този маркер се противопоставя перфективният маркер **-miş**, характеризира, че изразява косвена информация и несвидетелственост. Тази наставка е също и темпорален, и аспектуален маркер, посочващ извършване на действието в минал план, отнесено към резултата от това действие и в настоящето, т.е. той е маркер за образуване на перфект, който също така може да означава и аспектуалност – глаголът е от свършен вид (Гьоксел, Керлслейк 2005: 285). Функционалните характеристики на наставката са три:

темпоралност – перфектност, перфективна аспектуалност и опосредствана евиденциалност.

Много важна особеност, имаща отношение и към българската евиденциална система, е и фактът, че конкретната функция и семантична особеност на този суфикс, с който се образуват и евиденциалните конструкции, се установява от контекстуалното обкръжение, също и в съчетание с допълнителни лексикални и екстралингвистични средства, например:

(42) Kemal gel-**miş**

Умозаклучение: „Кемал е дошъл: (палтото му е на закачалката)

Преизказване: „Кемал дошъл” (съседът току що ми каза)

Изненада: „А, Кемал дошъл” (с изненада установявам, че Кемал стои пред вратата.)

(Слобин, Аксу 1982: 187)

Посочената структура може да се интерпретира и по трите възможни начина, а конкретната употреба и семантично значение се установява от контекста и в съчетание с допълнителни маркери, насочващи към конкретната функция на конструкцията. Формалният синкретизъм на конструкцията я прави семантично неясна, когато е употребена извън контекст. Освен за означаване на посочените значения, наставката **-miş** се употребява и в наративен дискурс, с лимитирана функция до разказване на нереални събития извън общоприетия опит на обществото, като приказки, митове, легенди, сънища и вицове.

Обобщено казано, суфиксът **-miş** функционира като маркер за съобщаване на умозаклучение, предположение, обобщение, цитиране на чужда реч, препредаване на слухове, нарация на нереални събития извън общоприетия опит на обществото – приказки, митове, легенди, сънища и вицове, изразяване на изненадана модалност – всички тези значения са характеризирани от Т. Уилет като опосредствана информация (вж. Уилет 1988). Семантичният паралел с българската евиденциална система е очевиден. В българския език споменатите подзначения от семантичното поле на опосредстваната информация са идентични с тези в турския език, маркирани и изразявани посредством перфектния маркер **-miş**, но чрез еловото причастие на аористната и имперфектната основа.

Разбира се, откриват се и някои различия, като имаме предвид, че типологичната структура на двата езика е коренно различна, българската евиденциална система е последователно организирана, парадигматично представена система за всички темпорални планове на представителната индикативна парадигма. А евиденциалната система на турския език е формално представена в плана на миналото, което прави до известна степен релевантен признака свидетелственост/несвидетелственост при организиране на опозициите на категорията в турския език, но не и при организиране на опозициите на категорията в българския език.

Друга съществена разлика, от сочения за калкиран тип евиденциална система, се открива в семантиката на конструкциите в българския език, наречени *дубитатив*. Стратегията за удвояване на перфекта е позната и на

турския език отново чрез суфикса **-miş**, но тук става дума за преизказване на минало събитие, което не носи смисъла на съмнение и недоверие, с което е натоварена съответно конструкцията в българския език:

(43) Kemal gel-**miş-miş**
„Кемал бил дошъл”

(Слобин, Аксу 1982: 194)

В конструкцията от пр. (43) с двойното **-miş**, първият суфикс маркира перфектното време, а вторият опосредстваната информация, поради тази причина преводът с ренаративната перфектна/плюсквамперфектна форма е абсолютно точен и предава ренаративното значение на перфектната конструкция. С тази разлика, че в конструкциите, образувани с **бил** се усеща модалният нюанс на съмнение и недоверие към изказваната ренаративна информация. До колко допълнителното модално значение се установява и в конструкцията с двойната наставка в турския език, не е казано ясно.

3. Евиденциалността в балтийските езици: литовски и латвийски

3.1. Особенности на евиденциалността в литовски език

Литовската граматическа традиция описва евиденциалните форми като отделно наклонение: косвено/преизказно наклонение (*netiesiogine/perpasakojamoji nousaka*), с идентично значение се употребяват и термините: „modus relativus”, „*dalyvine/dalyvių kalba*” (причастна реч) (Вимер 2007: 197). Тези термини се употребяват по отношение на аналитичните форми за изразяване на евиденциални значения, които, по подобие на българския език, са силно свързани не само с изразяване на значения от семантичното поле на категорията, но и на значения от семантичното поле на епистемичната модалност. Накратко, евиденциалните конструкции изразяват както ренаративни, така и конклузивни значения, подробно описани и характеризирани и за евиденциалната система на българския език.

Евиденциалните форми в литовски могат да се маркират и да изразяват значения и в трите темпорални плана. Те се образуват с причастия, като причастията, употребени самостоятелно, изпълняват функцията на сказуеми в простите изречения. Това е твърде интересна особеност, която е коментирана многократно в езиковедската литература.

(44) Jis gyven-ąs kaim-e.
Той-НОМ живее-ДЕЯТ.ПР:Ед:М:НОМ село-МЕС
„Той живеел на село“

(Шмалстайг 1988, цитирано от Гронемайер 1997:7)

Изследователите сочат, че когато в изречението се поднася информация от първо лице, значенията на евиденциалните форми са по-различни от значенията, характерни за третото лице – те изразяват изненада, напр.:

(45) Aš ra-raš-ęs nauj-ą knyg-ą!
Аз-НОМ СВ.В-пиша-ДЕЯТ.ПР:НОМ:Ед:М нов-ВИН книга-ВИН
„Аз (съм) написал нова книга!”

(Гронемайер 1997:9)

Както се вижда, това значение ни е познато – то е идентично с т.нар. (ад)миратив, описван и за българския език. В българските конструкции обаче в първо и второ лице е задължителна употребата на спомагателния глагол „съм“, която в литовския не се среща и в тези лица.

Ролята на причастията в изразяването на евиденциалността в литовския език е значителна, което налага да се обърне внимание на системата от причастия и начина им на образуване. Както споменах, литовският език е богат на причастия. Те се различават помежду си по време, залог, а също така и към тях се причислява една група от думи, наричани „полупричастия“. Причастията имат богато словоизменение – менят се по род, число, падеж, а полупричастията имат само предикативна употреба и (поради това) притежават само форма за именителен падеж.

Всички литовски причастия имат старинен произход с изключение на едно: минало деятелно фреквентивно причастие. То се е развило по-късно във връзка с развоя на литовската темпорална система. В езика се е развило ново време, наричано минало фреквентивно (многократно). В резултат от развитието на това време се е развило и причастие, което е минало деятелно фреквентивно. Според изложението на Василяускиене, Б. Вимер и А. Климас, причастия могат да се образуват както от инфинитивната основа на глагола, така и от основите на всички граматични времена – сегашно, минало просто, минало многократно, бъдеще (Вимер 2007: 202).

Косвеното наклонение в литовски се характеризира с широка употреба на причастните форми. Те се използват вместо лични глаголни форми в подчинени изречения, като главното изречение съдържа *verbum dicendi*. Именно тази употреба е важна с оглед на проблематиката на евиденциалността. Непосредствено отношение за изразяването на значения от категорията косвено наклонение имат съгласуваните деятелни причастия и несъгласуваните минали страдателни причастия. Конструкциите са натоварени с изразяването на вторичност, препредаване на чужди думи. Примерът „*Той каза: „Моят баща боледува.*“ се предава като изказване, маркиращо пряка реч в литовски и като косвена реч с подчинено изречение, което съдържа съответното темпорално причастие. Изразяване на евиденциалност в сегашно време е показано в пример (46):

литовски

(46) а. Jis sakè: "Mano tèvas serga"
Той каже-МИН мой баща боледува-СЕГ
„Той каза: „Моят баща боледува“

б. Jis sakè, jo tèvas sergas.
Той каже-МИН негов баща боледувал-СЕГ:ПРИЧ
„Той каза, че неговият баща боледувал“.

Втори начин за граматическо изразяване на евиденциалност, който се описва за литовския език, е чрез безподложни изречения със сказуемо, изразено с нелична форма – страдателно причастие (Вимер 2006: 36). Тъй като нямат отношение към българските структури, няма да бъдат взети предвид.

3.2. Латвийски език и начините за изразяване на евиденциалност

В традиционната латвийска граматическа традиция формите, изразяващи граматическа евиденциалност, се тълкуват като наклонение – косвено наклонение (*oblique mood*, на латвийски – *atstāstājuma izteiksme*).

По отношение на значението на формите Цойничка отбелязва, че евиденциалната интерпретация на тези форми не е задължителна и е зависима до голяма степен от контекстуалната употреба и типа изречение, в което се употребява съответната конструкция. Другият маркер, минало деятелно причастие с изпусната копула, също може да има евиденциално значение, но това значение е отново възможно при определени условия. Латвийски език не разполага със специален евиденциален маркер, както видяхме характерна стратегия за много от езиковите структури по света. Това обаче със сигурност не се отнася само за латвийските форми, а доколкото те са формално специфични, ще бъдат разгледани тук.

За темпоралната система на латвийския език се описват шест глаголни времена: три синтетични и три аналитични. За четири от времената са дадени, че имат „косвени форми“ със специални причастия – двете сегашни (сегашно просто и перфект) и двете бъдещи времена (бъдеще просто и бъдеще перфектно). При двете прости времена – сегашно и бъдеще – за конструкции с морфологично изразена евиденциалност, се използват несклоняеми причастия, които се различават помежду си по време. Те са сегашно деятелно и бъдеще деятелно причастие.

Аналитичните времена (перфектите) в латвийския език са образувани от форми на спомагателния глагол *būt* ‘съм’ в различни времена + минало деятелно причастие на личния спрегаем глагол. За получаване на „индиректните“ (евиденциални) форми на аналитичните времена се използват деятелни причастия на спомагателния глагол *būt* ‘съм’. В резултат се получава евиденциална форма, образувана от две причастия. Аналогичен е случаят с българския език, където в трето лице се получават ренаративните форми на перфект/плюсквамперфект от типа *бил чел; били чели*. Въпреки че са нелични глаголни форми, те изпълняват функцията на сказуемо.

Сегашното деятелно причастие се образува от сегашната основа посредством суфикса *-ot* (или разширението му *-ot-ies*), ако изходният глагол е възвратен. Срв. инфинитивна форма *ģērb-t* ‘обличам’, сегашна основа *ģērb-j*, причастието е *ģērb-j-ot*; инфинитив *smie-t-ies* ‘смея се’, сегашната основа е *smej-ot* сегашното деятелно причастие е *smej-ot-ies*. Служи за образуване на евиденциални форми на глаголи в сегашно време:

(47) a. Anita teica: „Pēters **neēd** omāru.“

Анита кажа-МИН „Петър не яде омар.“

„Анита каза: „Петър не яде омар.“

б. Anita teica,   ka Pēters **neēdot**   omāru.

Анита кажа-МИН че Петър не яде-СЕГ:ПРИЧ омар.

„Анита каза, че Петър не ядъл омар.“

(<http://www.latvianstuff.com/Verbs10.html>)

Формата *neēdot* е омонимична на несклоняемото причастие, което се употребява в подчинени изречения, описващи събития, извършващи се едновременно със събитията, описвани в първата част на изречението (Цойничка 2012: 176). Като идентичен пример от българския език може да се представи неличната, неспрегаема глаголна форма – деепричастие, което се употребява със същата функция.

Начините за изразяване на евиденциалните форми на останалите форми от темпоралната парадигма са идентични с посочените по-горе. От особена важност е да се спомене, че за значенията на латвийските косвени форми ценна информация дават мненията на изследователи, които търсят паралели с езици като английския (без морфологична евиденциалност). А. Стайнбергс например отбелязва, че в пропозиция от типа: „*Martin claims that he didn't steal the money*“ – „*Мартин твърди, че не е откраднал парите.*“ интерпретацията на значението, което предава тази пропозиция може да бъде от типа асерция, без да има каквато и да е допълнителна прагматична информация, а само съобщаване на факти. От друга страна, това изказване може да се интерпретира и като „*Martin says he didn't steal the money, but I don't necessarily believe him.*“ – „*Мартин твърди, че не е откраднал парите, но аз не му вярвам съвсем.*“. Същият ефект може да се постигне и в латвийски чрез употребата на относителното наклонение без употребата на *verbum dicendi* – *teikt* или *sacīt* ‘казвам’ (<http://www.latvianstuff.com/Verbs12.html>).

4. Евиденциалността в кавказкия ареал

4.1. Изразяване на евиденциалност в грузински

Диахронно проследено, перфектът в съвременния грузински е наследник на резултативния перфект от стария грузински, в чието значение, освен типичното резултативно значение, се влагат и допълнителни семантични разширения по подобие на българския перфект. Евиденциалността е изразена чрез форми на перфекта и намира израз в семантичните подкласове на опосредствания евиденциал, разгледан в по-горните случаи. Евиденциалната система на грузинския език е отново бинарен тип система, в която се противопоставят немаркираният член, изразен чрез аористна форма, и маркираният член, изразен чрез перфектна глаголна форма, посочени в следните примери:

(48) *Tovl-i movida*
Сняг-НОМ вали-АОР
„Вали сняг”

(49) *Tovl-i mosula*
Сняг-НОМ вали-ПЕР
„Валяло сняг”

(Бодер 2000: 285–286)

За противопоставянето между маркирана и немаркирана форма и тук, по подобие на разгледаните по-горе системи, е релевантен обединяващият признак изказване на наблюдавани/ненаблюдавани действия и факти от говорещия. С аористната форма на глагола *movida* говорещият посочва

наблюдавани свидетелски данни или си служи с тях, когато няма намерение да спосочва източника на информация. С перфектната форма *mosula* се маркират несвидетелски действия. В зависимост от начина на придобиване на информацията, изказвана в пропозицията, съществуват и допълнителни семантични нюанси и подзначения на маркирания опосредстван евиденциал: дали е умозаключение, базиращо се на видими резултати и последствия, или на предишния опит на говорещия; дали говорещият изказва информацията по думите на друго лице; дали изказва изненадващо установени факти, или изказването е в регистъра на наративния дискурс. Всички тези подзначения на опосредствания евиденциал се маркират чрез перфектоподобни форми.

5. Големият евиденциален пояс и мястото на българския език в него

Ареалното разпространение на езиковото явление евиденциалност в европейските езици може да бъде генерализирано като явление, отразено във всички европейски езици, но разглеждано в по-широк смисъл, включително и на лексикално равнище. Морфологично представената категория, изразена чрез морфологични механизми, присъщи на глаголната парадигма чрез свързани морфеми или причастни форми, се открива в значително по-малко езици в отделни географски части на Европа и Азия.

Всички тези езици, повече или по-малко близки на българския език, притежават типологически сходни евиденциални системи. В много изследователски теории това е поради географската близост и дългогодишните езикови контакти с турския език, който е повлиял развитието на категорията в структурно различни езици. Като резултат от това, се оформя географският ареал на езиците, притежаващи типологично сходни или близки евиденциални системи, наречен *Евроазиатски евиденциален пояс* (вж. Лазар 2001, Плунгян 2001). В по-новите изследвания на научната парадигма е известен и като *Голям евиденциален пояс* (Плунгян 2010: 19). Същият термин е възприет и използван и в дисертацията.

Ареалното разпространение на явлението в посочения ареал е нагледно представено в дисертацията в четири карти, представени като приложение, където са посочени езиците и характеризираната притежавана категория.

6. Типологическа принадлежност на българския език според типологията на А. Айхенвалд

В **Таблица 2.** е посочено, че според типологията на А. Айхенвалд, българската евиденциална система се поставя в група А₂. Тя се характеризира като бинарен тип система с два евиденциала.

Таблица 2. Система А₂ според типологията на Александра Айхенвалд, към която авторката причислява и българския език

	<i>Визуална</i>	<i>Невизуално</i>	<i>Умозаключи</i>	<i>Предположи</i>	<i>Основана</i>	<i>Цитатна</i>
		<i>сензорна</i>	<i>телна</i>	<i>телна</i>	<i>на слухове</i>	
А₂	Немаркирана (всичко друго)			Непряка (опосредствана)		

Трябва обаче да се спомене, че за източник на изследванията върху евиденциалната система на българския език, А. Айхенвалд черпи информация от работите на В. Фридман, който представя спорни данни за същността на системата, морфологичните характеристики и нейната реална структура.

Втори, много важен факт – изследователите на евиденциалността, които споделят възгледите на Айхенвалд, в това число и В. Фридман, не приемат изпадането на спомагателния глагол *съм* в 3 л. ед. и мн. ч. от ренаративната парадигма, като граматически диференциатор. Те обединяват морфологичното маркиране на двата семантични подтипа на опосредствания евиденциал – умозаклучение и ренаратив, като един-единствен член на категорията, а допълнителните значения се интерпретират като допълнителни прагматични разширения, дължащи се на позицията на говорещото лице. Те се аргументират с многото омонимични форми, които системата притежава и влиянието на контекстуалното обкръжение при установяването на конкретната им функция. Въсщност позицията на говорещото лице е от съществено значение за маркирането на евиденциалността, особено, когато изказването се извършва от гледната точка на 1 л. ед.ч. Обикновено, когато говорещият изказва факти за себе си, той е в позицията на свидетел и изказванията му са евиденциално неутрални форми.

Маркирането на информацията от говорещия, като участник в събития, които той изказва като опосредствана информация, е много интересен феномен в българския език. Съществуват форми, маркирани с евиденциален маркер, въпреки че говорещият е бил пряк участник на описваните събития и факти. Това са случаите, когато говорещият прави умозаклучения, предположения за самия себе си в ситуации, за които той няма ментално усещане за извършването им – бил е в състояние на сън, безсъзнание, под влияние на алкохол или наркотици. Така, както за описание на събития от ранното детство, за които говорещият няма спомени, също се използва ренаративната форма. В тези случаи изказваната информация се представя като опосредствана и говорещият се дистанцира от позицията си на пряк участник в събитията. Ако в този случай се употреби аористната форма, като основно наративно време, то тогава останалите участници в комуникативния акт чувстват нереално описание на събития, които трябва да се предадат с конклузивни или ренаративни форми, и изказването се възприема неправилно. Обратно, когато има употреба на аорист на мястото на ренаративна форма се получава същото нереално описание на събитията и участниците в комуникативния акт възприемат изказваната информация като манипулативна. Много често това са похвати, използвани в пресата или съзнателно търсен стилистичен ефект, който има комичен и саркастичен характер. Това показва, че евиденциалността може да се разглежда не само като допълнително модално значение на съответната конструкция, а отговаря и на теста истинност/неистинност. Следователно, тя в случая е пропозиция, в която има и скрито, неразгънато значение – супозиция, която гласи „Аз бях там“. Срв. "Вчера Иван четеше книга." съдържа супозицията "и аз бях там", но във "Вчера Иван четял книга." съдържа супозиция „аз не бях там“. За реалното предаване на фактите, позицията на автора на речта е важен фактор.

За българския език е важно да се отбележи, че евиденциалността е маркер, който посочва и позицията на автора на речта във времето и пространството. Тя може да се разглежда и като прагматичен маркер – факт, който не е отбелязан от цитираните чуждоезични лингвисти, работещи върху българския език и чиито изследвания се считат за представителни при типологизацията на системата.

Те не разграничават и уникално възникналия елемент за целите на преизказването в български език, който го отличава от останалите езици от типологичната група, а именно имперфектното причастие, както и уникалната за българския език конструкция с удвоен перфект, т.нар. *дубитатив*, който служи за изразяване на две значения едновременно – модално и евиденциално. Факт, който трябва да се изследва по-задълбочено и да се представи пред световната лингвистична общност.

От всичко, казано дотук, и от посочените характеристики и специфични черти на системата на българския език, става ясно, че едностранчивото ѝ характеризирание, само по един-единствен признак, определен от А. Айхенвалд като основен за типологизацията на евиденциалните системи на езиците, не е точно. Изградена само по признака *маркиране на източника на информация*, евиденциалната система на българския език действително може да се типологизира като тип A_2 , но, както се установи, тя притежава много повече форми, изразяващи различни семантични значения и подзначения от полето на евиденциалността и модалността. В допълнение към това евиденциалните конструкции изразяват и допълнителни прагматични разширения, имплицирани в самата конструкция. Интерпретацията на А. Айхенвалд по отношение на евиденциалната система на българския език не е съвсем точна и трябва да се приема с предварително уточнени условия.

При типологизацията не бива също така да се пренебрегват и спецификите на системата, които са характерни и дори уникални за българския език, които я отличават от останалите системи на езиците, типологизирани в обща типологична група.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От приложените в дисертацията методи и подходи аз постигане на конкретно поставените задачи: определяне на семантиката, спецификата на езиковата категория евиденциалност; нейното проявление и установяване на конкретната ѝ функционално-структурна характеристика в българския език; посочване на начините за нейното изразяване; се смятат за изпълнени. Главната цел: да се определи типологичната характеристика на евиденциалната система на българския език и нейното място сред останалите езици – за постигната. Във връзка с така поставените задачи и от приложените изследователски и анализаторски методи и подходи може да се обобщи следното:

1. Българският език притежава богат набор от форми, образувани на базата на перфекта, при които инвариантното значение на формата на перфекта е резултативността. Евиденциалните форми не са идентични със самия перфект, те следват механизма за образуване на перфекта и съдържат в конструкцията си *л-морфема*. Характеризират се и с това, че могат да

привличат и допълнителни средства на лексикално равнище и да изразяват и допълнителни епистемично модални значения.

2. Морфологичното ядро на категорията евиденциалност е граматична парадигматично представена система, която притежава и характерни специфики и типични черти:

– възникване на специалния маркер за евиденциалност – имперфектното причастие, което е уникална черта за граматично изразяване на значения от полето на категорията, (подобен елемент се открива в балтийските езици – латвийски и литовски);

– изпадането на спомагателния глагол *съм* от ренаративната парадигма в 3 л. ед. и мн. ч., което не е уникален развой на перфекта за българския език, както видяхме, този процес е отразен и в останалите славянски езици, но за разлика от развоя на перфекта в славянските езици, перфектът в българския език не губи първичното си значение, а го запазва такова, каквото е наследено от старобългарския език и предразполага към влагане на нови значения в неговите форми;

– употреба на конструкции с удвоен перфект в специфична функция за изразяване на недоверие (дубитативност), които се открояват като характерни типологични черти на евиденциалната система на езика и които влияят на нейната типологизация.

3. Диахронната характеристика на явлениято и процесите, свързани с неговия развой в езика, дава основание да се смята, че началото на възникването на категорията евиденциалност е процес на вътрешноезиков развой, следи от чието развитие е отразено в различна степен и в останалите славянски езици. След началния процес на преосмисляне на перфектните конструкции, установяването на функционално-семантичните характеристики на категорията и засилената употреба на причастните форми в българския език, трябва да се отнесе към езиковите контакти с останалите балкански езици и най-вече към силното и дългогодишно влияние на турския език. Те способстват за засилване употребата на перфектните форми и еловите причастия като вербален наратив и за оформянето на настоящата структура на системата.

4. Евиденциалната категория в българския език е шифтърна категория, поради което е и нейната зависимост от граматичната категория лице и позицията на говорещото лице при маркиране на изказванията. Евиденциалните конструкции притежават и допълнителни прагматични разширения, а евиденциалните маркери могат да имат допълнителна интерпретация като прагматични маркери – пространствен и темпорален. Пропозициите, съдържащи евиденциални конструкции, отговарят на теста истинност/неистинност, който посочва и позицията на автора на речта във времето и пространството. В изказванията, белязани с евиденциални маркери, е заложена гледната точка на говорещия за действието, фактите, речевия акт, така че е типично пропозициите, съдържащи граматични евиденциални маркери, да съдържат и прагматични разширения.

5. От направения съпоставителен анализ се установява, че евиденциалността е ареален феномен, който се възприема и развива от носителите на различни езици независимо от структурата на езика и се

реализира чрез езиковия материал на съответния език. В ареално отношение евиденциалната система на българския език принадлежи към т.нар. Голям евиденциален пояс, което е едно по-обширно обединение на езиците от Европа и Западна Азия, притежаващи тази граматична категория:

– като славянски – българският език единствен притежава граматично изразена категория с парадигматичен набор от форми, но по отношение на изразяване на евиденциалността с лексикални средства и в българския език категорията не се характеризира с уникалност.

– като балкански език и част от по-обширния балкански ареал се откриват известни паралели с албански по отношение на семантичните подтипове, маркирани с форми, образувани на базата на перфекта, но системите не представляват пълен семантичен и формален паралел. С турския език, който се възприема, че е повлиял за развитието на системата и на останалите езици, които са били в дългогодишни условия на контакти и взаимодействие, се установяват паралели в семантичните подтипове и изразяваните граматикализирани значения, но се установяват и значителни формални различия.

– интересен феномен представлява типологичният паралел, който се установява с евиденциалните системи на балтийските езици – по-конкретно с литовски по отношение на формалните механизми за маркиране на евиденциални значения. И там употребите на причастия като самостоятелни предикати (както се смята стара индоевропейска черта), където тези форми се употребяват във всички темпорални планове на индикативната парадигма, са типологично сходни с механизмите, откривани в българския език.

Посочените специфики не бива да се пренебрегват при типологизацията на системата на българския език, тъй като те я отличават от останалите системи, типологизирани в общата типологична група и влияят на определянето на точната ѝ типологическа принадлежност.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ЦИТИРАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА

Айхенвалд 2003: Aikhenvald, A. Y. Evidentiality in typological perspective. – In: Aikhenvald, Alexandra Y., Dixon, R. M. (eds.) *Studies in Evidentiality*, John Benjamins Publishing Company, 2003 p. 15–45

Айхенвалд 2004: Aikhenvald, A. Y. *Evidentiality*, Oxford University Press, 2004

Айхенвалд 2006: Aikhenvald, A. Y. *Evidentiality in Grammar*. – In: *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol.4 2-nd edition, Keith Brown (eds.), Elsevier: Oxford, 2006, 320–325 (прегледан 15.02.2013г.)

Алексова 2003: Алексова, Кр. *Адмиративът в съвременния български език*. София, 2003

Аксу, Слобин 1982: Aksu, A., Slobin, D. Tense, Aspect and Modality in the use of the Turkish evidential. – In: *Typological studies in language*, Volume 1: Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics., Hopper, Paul (ed.), John Benjamin Publishing Company, 1982, 185–200

Аксу-Коч, Слобин 1986: Aksu-Koç, A., Slobin, D. A psychological account of the Development and use of Evidentials in Turkish. – In: *Evidentiality the linguistic coding of epistemology*, 1986, 159–167

- Асенова 2002:** Асенова, П. Балканско езиковедство. Основни проблеми на Балканския езиков съюз., София, 2002
- Асенова 2004:** Асенова, П. Преизказването на глаголното действие в българския език – проява на балканския манталитет? – В: Българистични студии. София, 2004, 34–43
- Бодер 2000:** Boeder, W. Evidentiality in Georgian. – In: Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2000, 275–328
- Бондарко 2001:** Бондарко, А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии, Москва, 2001
- Бубеник 1997:** Bubenik, V. Development of modern Slavic tense-aspect system. – In: Hewson, J., Bubenik, V. Tense and Aspect in Indo-European Languages: Theory, Typology, Diachrony., Амстердам, 1997, 283–303
- Ван дер Овера, Плунгян 1998:** Van der Auvera, J., Plungian, V. A. Modality's semantic map. – In: Linguistic Typology № 2, 79–124
- Василиаскене, Залкалнс, Слокум:** Virginija Vasiliauskiene, Lilita Zalkalns, and Jonathan Slocum, Baltic Online (<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/litol-7-X.html> (прегледан 06.01.2015 г.))
- Вимер 2007:** Вимер, Б. Косвеная засвидетельствованность в литовском языке. – В: Эвиденциальность в языках Европы и Азии. РАН. Институт лингвистических исследований., Санкт-Петербург, 2007, 197–240
- Вимер 2010:** Wiemer, B. Hearsay in European languages & toward an integrative account of grammatical and lexical marking. – In: Diewald, Gabriele, and Smirnova, Elena, eds. Empirical Approaches to Language Typology [EALT]: Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages. Berlin, DEU: Walter de Gruyter, 2010, 59–129
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. Преизказване на глаголното действие в българския език. София, 1984
- Гронемейер 1999:** Gronemeyer, C. Evidentiality in Lithuanian. – In: Lund Working Papers in Linguistics 46, 1997, 93–112, (прегледан 15. 01. 2015) (<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=528755&fileId=624463>),
- Гьоксел, Керслейк 2005:** Göksel, A., Kerslake, C. Turkish: A comprehensive grammar. – Routledge, London, New York, 2005
- Гюл 2009:** Gül, D. Semantics of Turkish evidential -(I)mIş. – In: Ay, S. & Ö. Aydın & İ. Ergenç & S. Gökmen & S. İşsever & D. Peçenek, Essays on Turkish Linguistics: Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, 2008, 177-186. Wiesbaden: Harrassowitz
- Де Хаан 2005:** De Haan, F. Encoding speaker perspective: Evidentials. – In: Frajzinger, Z., Rood, D., Linguistic diversity and language theories., Amsterdam, Philadelphia: Benjanins, 379–397
- Деланси 2001:** DeLancey, S. The mirative and evidentiality. – In: Journal of pragmatics, 33, 2001, 369–382
- Добрев 1973:** Добрев, И. Произход и значение на старобългарския перфект. – В: Известия на института за български език, БАН, кн. XXII, 1973, 3–20
- Достал 1954:** Dostál, A. Studie o vidovém systému v staroslovnštině. – In: Státní pedagogické nakladatelství. Prague, 1954

- Дьомина 1959:** Демина, Е. И. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. – В: Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва, 1959, 313–378
- Иванчев 1978:** Иванчев, Св. Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в българския език. – В: Приноси в българското и славянското езикознание. София, 1978, 80–97
- Ирмия 2009:** Irimia M. A., Romanian Evidentials.- In: Proceedings of the 32nd Annual Penn Linguistics Colloquium, Volume 15, Issue 1, Toronto, 2009
- Климас 1987:** Klimas, A., (eds.) The Lithuanian participles: their system and functions – In: Lituanus-Lithuanian quarterly journal of arts and sciences. Volume 33, No.1, 1987 (прегледан 02.01. 2015 г.) (http://www.lituanus.org/1987/87_1_04.htm)
- Козинцева 2007:** Козинцева, Н. Типология категории засвидетелстваности. В: Эвиденциалность в языках Европы и Азии. – РАН. Институт лингвистических исследований., Санкт-Петербург, 2007, 13–36
- Куцаров 1984:** Куцаров, Ив. Преизказването в българския език. София, 1984
- Куцаров 2005:** Куцаров, Ив. Славянские лексические средства выражения специфических грамматических значений болгарского глагола. – В: Сборник матице српске за славистику. Међународна научна конференција., Матица српска, 27-29 X. 2005, 117–132
- Лазар 2001:** Lazar, G. On the grammaticalization of evidentiality. – In: Journal of pragmatics 33, 2001, 359–367
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. Грамматика болгарского языка, Москва, 1981
- Мигдалски, 2006:** Migdalski, K. M. The Syntax of Compound Tenses in Slavic, Utreht, 2006
- Мирчев 1963:** Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. София, 1963
- Михоч 2012:** Mihoc, T. The Romanian presumptive mood: inferential evidentiality and upper-end degree epistemic modality, senior thesis, Master of Arts in Linguistics, 2012
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008
- Ницолова 2013:** Ницолова, Р. The perfect and evidentiality in Bulgarian. – В: Съпоставително езикознание, XXXVI, София, 2013, № 2–3, 50–67
- Палмър 2001:** Palmer, F.R., Mood and Modality, Cambridge: Cambridge University press., Second edition, 2001
- Плунгян 2001:** Плунгян, В.А. The place of evidentiality within the universal grammatical space. – In: Journal of pragmatics, 33, 2001, 349–357
- Плунгян 2010:** Плунгян, В.А. Types of verbal evidentiality marking: an overview. – In: Smirnova, E., Diewald, G., Empirical approaches to language typology [EALT]: Linguistic realization of evidentiality in European languages., Berlin, DEU: Walter de Gruyter, 2010, 15–58
- Ружичка 1963:** Růžička, R. Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum griechischen. Berlin: Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik/Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1963
- Сборник сърбохърватски народни песни 1913:** Narodne pesmi hrvatsko-srbske, I. Junaške., priredil Dr. Branko Vodnik, Dr. Fr. Ilešic, Ljubljana, 1913

- Стейнбъргс 2010:** Steinbergs, A. Latvian Verbs. (прегледан 13.01.2015) (<http://www.latvianstuff.com/Verbs11.html>)
- Томич 2006:** Tomich, O., Balkan Sprachbund Morpho-Syntactic Features, 2006
- Уилет 1988:** Willet, T. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. – In: Studies in language 12–1, 1988, 51–97
- Фридман 2000:** Fridman, V. Confirmativity/nonconfirmativity in Balkan Slavic, Balkan Romance, and Albanian with additional observation on Turkish, Romani, Georgian, and Lak. – In: Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 2000, 329–366
- Фридман 2006:** Friedman V A (2006), Balkans as a Linguistic Area. In: Keith Brown, (Editor-in-Chief) Encyclopedia of Language & Linguistics, Second Edition, volume 1, pp. 657–672. Oxford: Elsevier
- Хаспелмат, Драйър, Комри, Гил 2014:** Haspelmat, M., Dryer, M., Comrie, B., Gil, D., World atlas of language structures. Oxford, <http://wals.info/>
- Храковски 2007:** Храковский, В. С., Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность – В: Эвиденциальность в языках Европы и Азии, 2007, 600–632
- Цойничка 2012:** Chojnicka, J., Reportive Evidentiality and reported speech: is there a boundary? Evidence of the Latvian oblique. – In: Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages. Usonienė, A., N. Nau, I. Dabašinskiene (eds.), Cambridge Scholars Publishing, 2012, 170-192, (прегледан 15. 01. 2015) http://www.academia.edu/1536319/Reportive_evidentiality_and_reported_speech_is_there_a_boundary_Evidence_of_the_Latvian_oblique
- Чайф, Никълс 1986:** Chafe, W., Nichols, J, Evidentiality: the linguistic coding of epistemology., Norwood, 1986
- Якобсон 1957/1995:** Jakobson, R. O. Shifters and Verbal categories. – In: On Language, V, Harvard University Press, Mass., 1957/1995, 386–392

Справка за приносните моменти в дисертационния труд

Настоящото изследване предлага за първи път в българската езиковедска литература разглеждане на категорията *евиденциалност* в българския език чрез прилагане и анализиране на нови и непознати теоретични постановки в изследванията върху евиденциалността. Приносните моменти в работата могат да се конкретизират до следните:

1. Предлагане на нови интерпретации на установените до момента теоретични постановки, отнасящи се до евиденциалността и приложението им върху евиденциалната система на българския език;
2. Систематизация на структурата на евиденциалната система и установяване на нейната конкретна организация чрез прилагане на теоретичния модел на Т. Уилет;
3. Семантична характеристика на нейните парадигматично представени членове, конкретизация на диференциалните признаци, на базата на които се организира системата;
4. Структурна организация на евиденциалната система на българския език въз основа на посочените критерии и диференциални признаци;

5. Посочване на езиковите способности за изразяване на значения от функционално-семантичното поле на евиденциалността както на морфологично, така и на лексикално равнище. Това позволява да се покаже нейната многоаспектност;

6. Определяне, посочване и характеристика на спецификите на евиденциалната система на езика:

- появата на имперфектното причастие;

- изпадането на спомагателния глагол от парадигмата на 3 л. ед. и мн. ч.;

- посочване на парадигмата на системата в плана на миналото и в плана на неминалото;

7. В дисертацията се защитава концептуалната рамка на граматическата категория евиденциалност, която посочва, че същинското категориално значение е изразено не само от единично маркирания в посочената система член – *ренаратив* в опозиция с неутрално маркирания *индикатив*, а и от двойно маркирания *конклузив*, в чието семантично поле се преплитат два диференциални признака;

8. Установяване валидността на хипотезата за началното развитие на евиденциалната категория като резултат от диахронен континуативен процес, засегнал общославянския развой на перфекта;

9. Определяне на типологичната характеристика на евиденциалната система на българския език и установяване на мястото ѝ сред останалите езици от т.нар. Голям евиденциален пояс чрез съпоставка с типологично сходни езикови системи.

10. Установяване на мястото на евиденциалната система на българския език според типологичната класификация на А. Айхенвалд.

Апробация на основните положения в дисертационния труд и публикации по темата

Материалите, резултатите и изводите от дисертационния труд са представени, докладвани и обсъждани на лингвистични форуми на различно ниво:

1. Традиционни национални филологически четения за студенти и докторанти, Филологически факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – доклад на тема „Световният атлас на езиковите структури и мястото на българския глагол в неговите карти“, 01.05.2011 г.

2. Научна конференция с международно участие „Лингвистиката: История, предизвикателства, перспективи“, Катедра по български език при Филологически факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград – доклад на тема „Мястото на Александра Айхенвалд в изследванията върху евиденциалността“. Публикация, Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на проф. Славчо Петков, Благоевград, 2013, стр. 256–269

3. 48-ми международен лингвистичен колоквиум, Алкала де Хенарес, Испания (03-07.09.2013 г.) – доклад на тема “Bulgarian and Greek proverbs: Lexical, Semantic, Grammatical and Prosodic Commonalities across time and borders“, в съавторство с Филица Мълън.

4. Традиционни национални филологически четения за студенти и докторанти, Филологически факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“ – доклад „По въпроса за миналото несвършено деятелно причастие като способ за изразяване на евиденциалност в българския език“ , 9.05.2014 г.

5. Международна конференция „Писменото наследство и информационните технологии“ – доклад „Миналото несвършено деятелно причастие, един специален способ за изразяване на евиденциалност в българския език – диахронен план.“, Варна, 15-20 септември 2014 г., публикация в „Писменото наследство и информационните технологии - El'Manuscript–2014. Материали от V международна научна конференция Варна, 15–20 септември 2014 г.“, София-Ижевск, 2014 г. 267–270

6. „Евиденциалността в българския език в съпоставителен план“, публикация в Годишник на Филологическия факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, том 14, 2015 г. (под печат).